

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет економіки і управління

Кафедра економіки і підприємництва

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи

на тему

"Стратегія економічної мобілізації підприємництва в регіоні в умовах війни"

другий (магістерський) рівень

спеціальність 051 Економіка

Виконала: здобувачка групи ЕК-21зм _____ Н.В. Кононова
(підпис)

Керівник _____ М.В. Пдєтньов
(підпис)

Завідувач кафедри _____ І. М. Семененко
(підпис)

Рецензент _____

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет економіки і управління
Кафедра економіки і підприємництва

Другий (магістерський) рівень
спеціальність 051 Економіка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ 2022 року
“ _____ ”

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧІ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ

Конової Наталії Валеріївни

1. Тема роботи "Стратегія економічної мобілізації підприємництва в регіоні в умовах війни"

Керівник роботи Плетньов Михайло Васильович, к.т.н., доцент,

затверджений наказом університету від 20 вересня 2022 року № 128/01

2. Строк подання здобувачем роботи 7 листопада 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи: 3.1. Наукова та навчальна література. 3.2. Статистичні дані щодо об'єкту та предмету дослідження. 3.4. Дані про стан досліджуваного об'єкту. 3.5. Нормативно-правові акти, теоретичні та методичні джерела за темою кваліфікаційної роботи.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 4.1. Викладення результатів теоретичних та методичних досліджень за темою. 4.2. Аналіз стану об'єкту дослідження. 4.3. Розробка рекомендацій та пропозицій щодо удосконалення об'єкту дослідження.

5. Перелік графічного матеріалу: Таблиці, рисунки та інший демонстраційний матеріал

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 21.09.2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної магістерської роботи	Строк виконання етапів	Примітка
1	Аналіз літератури з тематики магістерської роботи	Вересень 2022 р.	
2	Робота над розділом 1	Вересень 2022 р.	
3	Робота над розділом 2	Жовтень 2022 р.	
4	Робота над розділом 3	Жовтень 2022 р.	
5	Робота над вступом та висновками	Листопад 2022 р.	
6	Оформлення роботи, підготовка демонстраційного матеріалу та доповіді	Листопад 2022 р.	

Здобувач _____ Н.В. Кононова
(підпис)Керівник роботи _____ М.В. Плєтньов
(підпис)

РЕФЕРАТ

Текст: 117 с., 9 рис., 8 табл.

У магістерській роботі було досліджено стратегію економічної мобілізації підприємництва в регіоні в умовах війни. Крім того, було розроблено прикладні рекомендації щодо побудови стратегії розвитку вітчизняного підприємництва в регіонах з врахуванням їхніх особливостей та забезпечення соціально-економічних потреб населення.

ПІДПРИЄМНИЦТВО, РОЗВИТОК, ПОТРЕБИ, ЕКОНОМІКА,
ІНФРАСТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ, СТРАТЕГІЯ, РЕГІОН,
ГОСПОДАРСТВО, ІННОВАЦІЇ, ПРОМИСЛОВІСТЬ, ПОСЛУГИ

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА РЕГІОНУ	7
1.1. Сучасне осмислення підприємництва як ключового фактора забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.....	7
1.2. Посилення ролі регіону у розвитку підприємництва.....	18
1.3. Основні підходи до формування і реалізації стратегії розвитку підприємництва в регіоні.....	28
Висновки до 1 розділу	40
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА РЕГІОНУ В УМОВАХ ВІЙНИ	41
2.1. Підприємництво як стратегічний напрямок соціально-економічного розвитку регіону	41
2.2. Соціально-економічний аналіз тенденцій розвитку підприємництва Чернівецької області	51
2.3. Оцінка впливу зовнішнього середовища на розвиток підприємництва Чернівецької області	62
Висновки до 2 розділу	70
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА В РЕГІОНІ В УМОВАХ ВІЙНИ	Ошибка! Закладка не определена.
3.1. Основні етапи розробки стратегії розвитку підприємництва Чернівецької області	Ошибка! Закладка не определена.
3.2. Проблеми інфраструктурного забезпечення розвитку підприємництва регіону	Ошибка! Закладка не определена.
3.3. Основні напрямки вдосконалення методології оцінки стратегії розвитку підприємництва регіону	Ошибка! Закладка не определена.
Висновки до 3 розділу	Ошибка! Закладка не определена.
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75

ВСТУП

Позитивні тенденції, що вже намітилися в економіці України, ще не набули стабільного характеру і потребують більш повного використання накопиченого в регіонах економічного і природно-ресурсного потенціалу. Одним із основних способів стабілізації економіки та забезпечення високих темпів її зростання є посилення ролі і функцій регіонів у реалізації соціально-економічної державної політики, оптимізація процесів управління через застосування комплексних підходів до вирішення проблем державного регіонального розвитку.

Мета роботи полягає у поглибленні теоретичних положень та прикладних рекомендацій щодо побудови стратегії розвитку вітчизняного підприємництва в регіонах з врахуванням їхніх особливостей та забезпечення соціально-економічних потреб населення.

Об'єктом дослідження є підприємницька діяльність Чернівецької області.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні положення формування стратегії розвитку регіонального підприємництва.

Методи дослідження. Основу наукового дослідження становлять сучасні теорії ринкової економіки, вітчизняні та зарубіжні розробки з питань побудови стратегії розвитку підприємництва, чинне законодавство України, економіко-статистичні та економіко-математичні моделі, методи економічного аналізу та оцінки впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на діяльність суб'єктів господарювання.

Магістерська робота складається із 114 сторінок, містить 8 таблиць, 9 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА РЕГІОНУ

1.1. Сучасне осмислення підприємництва як ключового фактора забезпечення соціально-економічного розвитку регіону

Розвиток регіону потребує вирішення багатьох проблем: внутрішніх, зовнішніх, економічних, соціальних тощо. Для їх розв'язання в сучасних умовах розвитку світової та національної економіки на перший план виходить підприємництво. Підприємництво виступає стратегічним вектором соціально-економічного розвитку регіону, є суб'єктом процесу динамічного оновлення, економічної переструктуризації суспільства.

Поняття підприємництво надзвичайно широке і містке. У ньому переплітається сукупність економічних, юридичних, політичних, історичних і психологічних відносин. Склалися вони протягом значного часу, змінюючись під впливом різних чинників. Проблеми підприємництва в колишньому СРСР практично не досліджувалися. Для цього були свої причини, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Підприємництво – багатопланове явище, що може бути описане з економічних, психологічних, політичних, логічних та історичних поглядів.

В контексті логічного підходу заслуговує на увагу думка авторів Глущенко Е.В., Капцова А.І. [28], які визначають підприємництво як власне діяльність, яка безпосередньо будує суспільство, цивілізацію, на відміну від інших форм активності (релігійної, політичної тощо). При цьому підприємництво взаємодіє з культурою (визначає свої ідеали, цілі), економікою (самореалізується); в правовому аспекті підприємництво отримує стабільність, правила гри; в соціальному – підприємництво пристосовується до суспільства, соціалізується, оптимізує себе, соціально спрямовує свої цілі; нарешті в особистісному аспекті підприємництво

задовольняє потреби людини у самореалізації, самовираженні.

Дослідження категорії “підприємництво” у історичній ретроспективі показали, що його сутність та особливості змінювалося з еволюцією самої економіки [73].

У розвитку сучасної теорії підприємництва важливе значення мають дослідження С. Брю, К. Веснера, Д. Гелбрейта, П. Друкера, К. Макконнела, М. Пітерса, Ф. Хайека, та ін., в працях яких аналізуються особливості підприємництва в умовах науково-технічного прогресу, який зумовив розвиток підприємництва як особливого типу господарювання в ринковій економіці.

Таким чином, розглянувши підприємництво в логічному та історичному аспектах для всебічного його розуміння приведемо деякі трактування цієї категорії словниками:

Великий економічний словник [15]:

підприємництво – ініціативна, самостійна діяльність громадян і їх об’єднань на свій ризик і під свою майнову відповідальність в межах, визначених організаційно-правовою формою, спрямована на отримання прибутку.

Енциклопедичний словник підприємця [67]:

підприємництво – ініціативна самостійна діяльність громадян, направлена на отримання прибутку або особистого доходу, яка здійснюється від свого імені, під свою майнову відповідальність або від імені і під юридичну відповідальність юридичної особи.

Закон України “Про підприємництво”, стаття 1 [47]:

підприємництво – безпосередня самостійна, систематична на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою одержання прибутку.

Окреслюючи вищезазначене можна зробити ряд висновків. В результаті логічного аналізу категорії “підприємництво” власне підприємству притаманні такі особливості:

- 1) ризик як особливий елемент ініціативи – невід’ємного атрибуту підприємництва;
- 2) підприємливість, що зумовлює організацію;
- 3) відповідальність;
- 4) особиста зацікавленість як спонукальний до розвитку фактор;
- 5) здобуття блага в сфері виробництва або обміну.

Проаналізувавши вищезазначені концепції, виходячи з економічних реалій сьогодення, враховуючи важливість досліджуваної категорії, її місце і роль в економіці спробуємо дати власне визначення підприємництва:

підприємництво – форма економічної діяльності, спрямована на отримання прибутку на основі поєднання індивідуальної і суспільної вигоди на засадах самостійності, ризику, відповідальності та інноваційності, що здійснюється індивідуально або колективно.

Особливістю українського підприємництва є та, що на сучасне його розуміння наклала свій відбиток еволюція національної економіки.

Економіка України поступово інтегрується у світовий ринок, правда, поки що головним чином в якості експортера металів, напівфабрикатів, лісу, тобто сировини та імпортера споживчих товарів. Проте, чітко спостерігається тенденція у зміні структури імпорту на користь вітчизняних виробників (наприклад, харчові продукти в Україні – переважною більшістю вітчизняного виробництва, чого не було 2-3 роки тому). Поступово зникає різниця вигідності операцій на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Все це дає можливість стверджувати про настання четвертого етапу – відродження підприємництва і початку його росту. Проте, перелік невирішених проблем ще достатньо великий. Не отримало відповідного розвитку підприємство в сфері високих технологій – однієї з найбільш важливих для економіки України, та й майбутнього в цілому. До сьогодні не виправлені помилки у приватизаційному процесі, сама приватизація ще не завершена. Прибутки підприємців здебільшого вкладаються у валюту, споживання, непрямого інвестування за кордон, а не на внутрішнє

виробництво. Відсутня стратегія державної підтримки вітчизняного підприємництва, через що втрачаються ринки внутрішні, а про зовнішні й говорити не доводиться. Економічна інтеграція з країнами-сусідами перебуває на незадовільному рівні.

У загальній структурі економіки регіону особливе місце посідає малий бізнес і охоплює багато сфер. З теоретичних позицій малий бізнес – це особлива форма економічної активності, що передбачає: орієнтацію на досягнення комерційного успіху, інноваційний та ризиковий характер діяльності, перспективність, спрямування на подальший розвиток, розширення масштабів і сфери діяльності; майнову відповідальність підприємця за результатом господарювання; свободу та самостійність суб'єктів у прийнятті управлінських рішень та здійсненні бізнесу; постійний характер господарської діяльності, укладання регулярних, а не одноразових угод (бізнес-операцій), тощо.

Структурні перетворення економіки у різних країнах, поживлення процесів регіоналізації призвели до того, що соціально-економічні дисбаланси з'явилися не тільки між регіонами, але стали постійно виникати усередині самих регіонів. У зв'язку з цим, заходи щодо соціально-економічного розвитку регіонів спрямовуються на поліпшення якості людського і наукового потенціалів, стимулювання співробітництва регіональних органів управління з приватними підприємцями щодо формування ефективного економічного середовища, створення розгалуженої системи підприємницьких послуг.

Успіх регіонального розвитку багато у чому базується на діяльності малих фірм. Розвиток малого бізнесу вимагає розширення регіональної інфраструктури: інформаційного обслуговування, засобів зв'язку і транспорту, усіляких видів технічних, консультаційних і комунальних послуг. Малий бізнес сприяє вирішенню проблем зайнятості і загального зростання доходів, що веде до поліпшення умов життя населення регіону. Таким чином, суб'єкти малого бізнесу можуть розглядатися як важливий

засіб оптимізації структури регіональної економіки.

У процесі дослідження двох взаємодіючих систем: сукупності малих і середніх фірм, з одного боку, і територіальної системи – з іншого, можна констатувати, що розвиток кожної з них впливає на розвиток іншої, а подібне співробітництво зміцнює взаємні зв'язки і сприятливо позначається на економіці загалом. Ефективність роботи малих і середніх фірм залежить від умов, які створено у даній місцевості для господарської діяльності. У свою чергу, розвиток території визначається якістю роботи малого і середнього бізнесу.

За умов розвиненої ринкової економіки малий бізнес впливає на темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику валового внутрішнього продукту, забезпечує реалізацію інновацій тощо. Частка продукції, виробленої малим та середнім бізнесом розвинутих країн у валовому внутрішньому продукті складає 50-60%. В умовах багатокладної і суперечливої трансформаційної економіки, функції малого бізнесу набувають ще більшого значення. До специфічних функцій підприємницького сектору за цих умов можна віднести розвиток економічної конкуренції, вирішення проблеми зайнятості, створення додаткових робочих місць, пом'якшення соціальної напруги, насичення ринку товарами і послугами, активізацію споживчого попиту.

Таким чином, процес розвитку малого бізнесу залежить від сукупності організаційно-економічних, політичних, правових і соціальних умов.

Слід особливо підкреслити, що суб'єкти малого підприємництва об'єктивно по своїй природі знаходяться в нерівних конкурентних умовах порівняно з великими фірмами. Саме тому малий бізнес потребує формування сприятливого специфічного середовища для його успішного розвитку. Специфіка середовища розвитку малого підприємництва полягає в тому, що в структурі його основних складових є додатковий елемент – регіональне середовище.

Усвідомлюючи зазначене, розвинені країни світу надають велику увагу

розвитку малого бізнесу, створюючи для цього структури управління щодо підтримки та сприяння найбільш доцільних з точки зору держави напрямів. Кожна держава практично формує власну систему законодавства у сфері малого підприємництва, яка найбільш повною мірою відповідає вимогам суспільства.

Вивчення світового досвіду переконує, що науковою політика підтримки стає лише тоді, коли вона ґрунтується на об'єктивно діючій системі економічних законів з урахуванням реалій, інтересів суспільства і суб'єктів малого бізнесу. Головне полягає у визначенні правових та економічних засад розвитку малого підприємництва, встановленні відповідних прав та гарантій, а також в усуненні адміністративних бар'єрів, що перешкоджають становленню та розвитку малого бізнесу. Державна політика підтримки також спирається на історичні, економічні та соціальні особливості суспільства і створює всі адекватні передумови для того, щоб мале підприємництво змогло стати альтернативою державному сектору економіки країни.

Причиною нерівномірного розвитку малого бізнесу є відсутність системи територіального управління і стратегічної політики на місцях.

Мале підприємництво має ядро виражену регіональну орієнтацію. Малі підприємства будують свою діяльність виходячи з потреб і можливостей насичення місцевого ринку, обсягу і структури локального попиту. В цей час регіонам надані широкі права у відповідності зі своєю компетенцією вирішувати всі питання в сфері підтримки малого підприємництва на своїй території з урахуванням місцевих особливостей. Тому виникає нагальна потреба побудови стратегії розвитку і підтримки малого підприємництва на рівні регіону.

На нашу думку, класичне розуміння підприємництва слід скоригувати на такий соціально-економічний аспект як регіоналізація економіки, що дасть можливість повніше визначити суть підприємництва, яка б відповідала вимогам сучасної національної економіки.

Існуючий поділ підприємництва на мале та велике базується на кількісному підході до визначення цих категорій. Тобто до категорії суб'єктів малого підприємництва відносять за такими критеріями, які носять чисто кількісний характер: кількість працюючих, річний валовий оборот тощо.

Відповідно до Закону України “Про державну підтримку малого підприємництва” [50] суб'єктами малого підприємництва вважаються підприємства, у яких середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб та обсяг річного доходу не перевищує 500 тис. євро, тобто враховуються лише кількісні параметри, що не відповідає, на нашу думку, ситуації та вимогам, які пред'являються до підприємництва.

Закон України “Про підприємства в Україні” [55] у статті 2 до категорії малих підприємств відносить підприємства:

- 1) у промисловості та будівництві – з чисельністю працюючих до 200 чоловік;
- 2) у інших галузях виробничої сфери – до 50 чоловік;
- 3) у науці і науковому обслуговуванні – до 100 чоловік;
- 4) у галузях невиробничої сфери – до 25 чоловік;
- 5) у роздрібній сфері – до 15 чоловік.

Єдиним критерієм при цьому є кількість працюючих на підприємстві.

Таким чином у одному законі критеріями віднесення до малих підприємств є одні, а в іншому – інші. І це не єдина суперечність у законодавстві, що регулює підприємницьку діяльність.

Сьогодні не існує загальноприйнятих критеріїв віднесення підприємств до малих. Наприклад, Міжнародна організація праці класифікує підприємства наступним чином [16] (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Класифікація підприємств за розміром залежно від чисельності
зайнятих, згідно вимог Міжнародної організації праці

До 19 чоловік	Дуже мале підприємство
До 99 чоловік	Мале підприємство
До 499 чоловік	Середнє підприємство
Від 500 чоловік	Велике підприємство

Кількісний підхід має ряд недоліків. Наприклад, торговельне підприємство, де працюють кілька чоловік і товарооборот менше встановленого, тобто яке потрапляє в категорію малого підприємства, користується всіма належними цій категорії перевагами. Виробниче підприємство, яке має невеликі обороти, але на якому працюють десятки людей, не може потрапити в згадану категорію, а отже – користуватися її перевагами.

Візьмемо інший приклад. Якщо порівнювати два підприємства з річним оборотом у 100 тис.грн. та 5 млн.грн. відповідно, то перше підприємство можна віднести до категорії малих у порівнянні з другим. Проте, якщо взяти друге підприємство і порівняти його з деяким третім з оборотом у 100 млн.грн., то в цьому випадку малим є друге підприємство.

Тобто існуючий поділ є досить суперечливим, не зрозуміла головна мета такої диференціації, яка зовсім не відповідає інтересам сьогодення.

Виникає питання взагалі необхідності поділу підприємництва за розмірами. На нашу думку, вищезазначений принцип розподілу вигідний лише окремим сферам економіки і дещо несправедливий щодо інших. Крім цього, головним його недоліком є те, що тут відсутній будь-який зв'язок із забезпеченням розвитку регіону. Адже розвиток малого підприємництва спрямований саме на соціально-економічний розвиток регіону, є пріоритетним інструментом розв'язання проблем регіону.

Оскільки мале підприємництво декларується як пріоритетний напрямок у розвитку регіону, його необхідно визначати, виходячи з інтересів регіону.

На наш погляд, з точки зору розвитку регіону згаданий підприємницький сектор економіки необхідно розуміти як регіональне підприємництво. Регіональне підприємництво – це кластер або сукупність суб'єктів підприємництва, яка розташована і функціонує у межах окремого регіону, використовує ресурси регіону і є суб'єктом місцевих або регіональних ринків. Такий підхід дає можливість чітко ув'язати функції і цілі регіонального підприємництва з напрямками соціально-економічного розвитку регіонів, ліквідувати їх ізольованість та різноспрямованість і забезпечити підвищення ефективності господарювання.

Тим часом основна проблема полягає, на нашу думку, не стільки у підтримці функціонуючих підприємців, скільки у залученні у підприємницький процес потенційних. Відповідно виникає проблема створення ефективного регіонального підприємницького середовища, яке б всебічно цьому сприяло.

Чому увагу потрібно зосередити саме на регіональному середовищі? На сьогоднішній момент в Україні ефективність механізму подолання проблем функціонування малого підприємництва у достатній мірі забезпечує існування системної підтримки підприємницьких структур на загальнодержавному рівні, формування якої почалось з 2016 року з прийняттям Указу Президента України №456/98 “Про державну підтримку малого підприємництва”, а пізніше – відповідних законів, зокрема Закону України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” та Закону України “Про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності”.

Але на регіональному рівні мале підприємництво переживає значно більше проблем, зумовлених особливостями соціально-економічного розвитку регіону, його природно-ресурсним та кадровим потенціалом, адміністративними факторами тощо. Досить часто регіони з приблизно рівними соціально-економічними характеристиками демонструють різний рівень розвитку підприємництва.

Такі міркування ще раз підтверджують необхідність формулювання із сукупності малого підприємництва країни саме регіонального підприємництва як специфічного представника підприємницького прошарку конкретного регіону.

Малі підприємства за характером своєї діяльності та іншими особливостями відповідають окресленим ознакам, тому можна говорити про існування кластеру регіонального підприємництва.

Регіональне підприємництво представляє собою свого роду галузево-територіальні об'єднання підприємницьких структур, що на засадах взаємовигідності повинні співпрацювати із науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення власної конкурентоздатності та сприяння соціально-економічному розвитку регіону.

Під самим процесом кластеризації малого підприємництва (тобто виокремленням регіонального підприємництва як самостійного прошарку підприємництва) слід розуміти тенденцію малих підприємств та приватних підприємців окремого регіону як представників спорідненого типу підприємництва консолідувати зусилля у певних формах та у визначених географічних рамках.

Таке свідоме об'єднання у кластери дозволяє підприємцям підвищувати власний рівень інноваційності та конкурентоспроможності на ринку. При відповідній стратегії підтримки даних кластерів на засадах взаємодії ділових кіл, органів влади та громадських інституцій, спрямованій на їх розвиток, регіональне підприємництво може стати запорукою процвітання регіону.

Регіональне підприємництво здатне консолідувати навколо себе значно більше коло учасників регіонального підприємницького середовища, у тому числі різноманітні інститути підтримки, виробничі і комерційні структури великого бізнесу, консультаційні та інфраструктурні установи тощо.

В умовах глобалізації тим регіональним структурам, яким не вдається на основі кластерного підходу сформувати кластери, загрожує втрата конкурентоздатності і ринкових перспектив.

За таких умов головним завданням стає побудова стратегії розвитку регіонального підприємництва, яка спрямована на формування стійких кластерних підприємницьких утворень як фундаменту соціально-економічного розвитку регіону.

Однак слід зазначити, що нерідко подібні кластери виступають як неформальні структури, проте такі процеси є тимчасовими, не завжди ефективними і не мають системного характеру. Тому це ще раз підтверджує необхідність у стратегічному підході до розвитку регіонального підприємництва як кластеру підприємницького прошарку економіки.

Активна кластеризація у рамках стратегії зменшує ізолюваність невеликих підприємницьких утворень різного рівня та сфери господарювання, зміцнює зв'язки між ними та іншими суб'єктами регіонального підприємницького середовища, веде до зростання продуктивності та інноваційності.

Регіональне підприємництво, підвищуючи роль регіонів у розвитку держави, створюють основу для припливу інвестицій (особливо внутрішніх), залучення широкого кола потенційних підприємців до господарської діяльності та підвищення якості діючих, масштабного розвитку малого підприємництва, підвищення гнучкості та мобільності підприємств, створення широкого спектра мережевих структур. Суб'єкти регіонального підприємництва виступають як форум, у межах якого ведеться діалог між різними учасниками регіонального підприємницького середовища (самим підприємцями, науковими колами, представниками громадськості та влади) щодо шляхів розвитку регіону та окремих його складових.

Отже, створення регіонального підприємництва на основі кластерного підходу є одним із ефективних варіантів забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону, а отже – держави.

1.2. Посилення ролі регіону у розвитку підприємництва

Трансформаційні процеси, розпочаті у 90-х роках, тривають в Україні і сьогодні. За останні 15 років українська економіка пройшла етапи спаду та кризи і, нарешті, досягла етапу поживавлення. Досягнуті останнім часом економічні результати вивели Україну з тривалої економічної кризи на шлях зростання і створили передумови для глибоких якісних зрушень, утвердження нової соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку економіки.

Головним стає визначення тих цілей соціального, гуманітарного, економічного розвитку, які б чітко окреслили дії держави по втіленню декларованих лозунгів про всебічний її розвиток у реальне життя шляхом прийняття відповідних нормативних актів, запровадження дієвих механізмів реалізації та контролю ініціатив усіх гілок влади, взяття на себе відповідальності за прийняті рішення.

Можна констатувати, що науковці не мають єдиного підходу до зазначеної проблеми.

Погоджуючись із авторами [61] найбільш узагальненими можна назвати три підходи:

- 1) політичний;
- 2) економічне районування;
- 3) економіко-адміністративний.

Перший підхід полягає у зосередженні уваги суто в політичній площині. Основними проблемами, які при цьому розглядаються, є:

- 1) механізми побудови політичної влади на регіональному рівні;
- 2) механізм обрання губернаторів;
- 3) статус місцевих державних адміністрацій;
- 4) представництво регіонів і двопалатний парламент;
- 5) територіальні громади та їх об'єднання.

Другий підхід своїми основними завданнями (принципами, ознаками) має:

- 1) створення великих економіко-географічних утворень – економічних районів;
- 2) визначення для кожного з них напрямків розвитку (економічного, соціального, екологічного, гуманітарного, демографічного тощо);
- 3) розробка спеціальних державних програм під кожен напрямок розвитку.

Третій підхід є до певної міри синтезом двох попередніх, оскільки містить як елементи першого, так і ознаки другого підходів і базується на наступному:

- 1) існуючому адміністративно-територіальному розподілі;
- 2) використанні інструментів державного індикативного планування (концепції, програми, плани розвитку) щодо розвитку держави в цілому, але не окремо взятого регіону;
- 3) самостійності місцевого самоврядування щодо розробки та реалізації програм розвитку власних територій;
- 4) використанні механізмів не лише контролю громадськості за діяльністю місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, але й впливу на прийняття рішень.

Проте, жоден із зазначених підходів у достатній мірі не враховує роль та виключне, структуроутворююче, значення регіонального підприємництва у трактуванні категорії “регіон”.

Отже, окреслюючи вищезазначене, виходячи з досліджень ряду вчених (як вітчизняних, так і зарубіжних), реалій сьогодення та власних міркувань спробуємо визначити категорію “регіон” у контексті регіонального підприємництва.

На наш погляд, регіон – це найбільша адміністративно-територіальна одиниця держави, яка обумовлена існуванням стійкої територіально сконцентрованої сукупності притаманних лише їй ознак.

Умови сьогодення, процеси глобалізації та регіоналізації економіки, усвідомлення значення розвитку регіонів для пожвавлення господарського життя у державі в цілому – все це накладає свій відбиток на державній політиці щодо підтримки регіонального підприємництва.

Однак аналіз державної політики по відношенню до розвитку регіонів у цілому та регіонального підприємництва зокрема протягом останніх п'ятнадцяти років свідчить про незначний прогрес в цьому напрямку: за роки незалежності певні позитивні зрушення спостерігаються лише останні 2-3 роки.

Розглядати регіон як об'єкт економічної політики держави у контексті стратегічного розвитку регіонального підприємництва необхідно виходячи насамперед з розуміння самої суті економічної політики та місця регіону в ній.

В загальному місце регіону у державній політиці у контексті стратегії розвитку регіонального підприємництва ілюструє рис. 1.1.

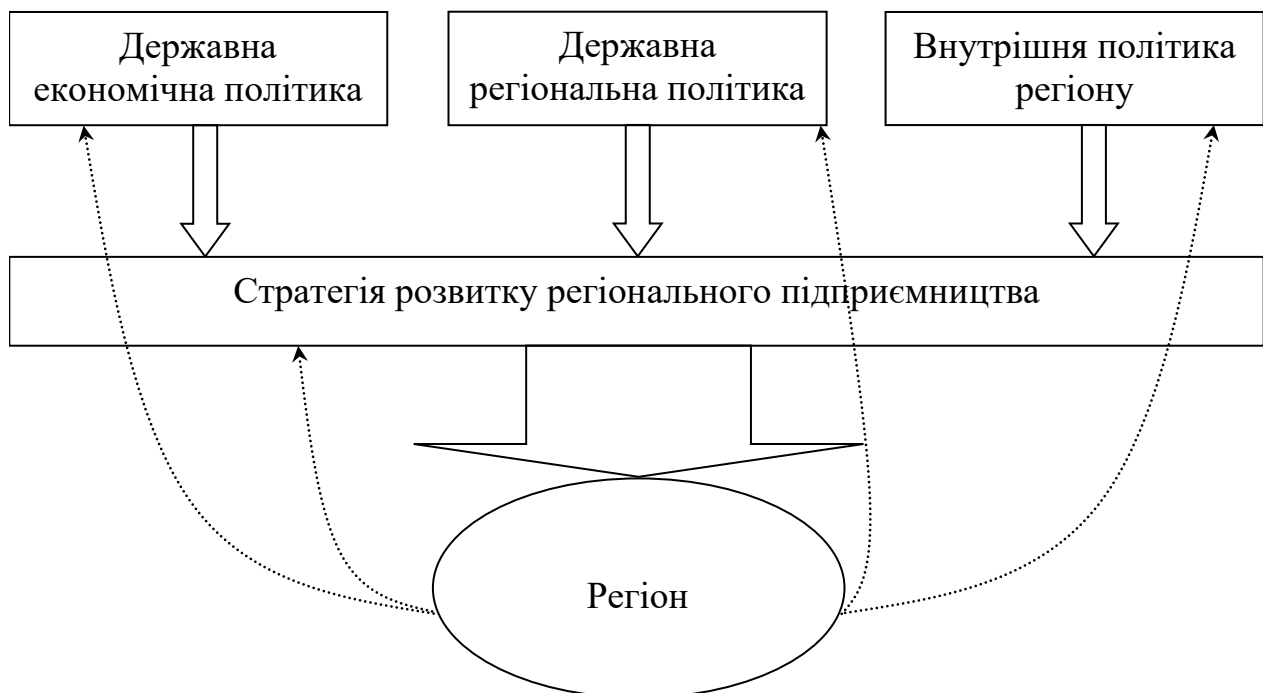

Рис. 1.1. Місце регіону у державній політиці у контексті стратегії розвитку регіонального підприємництва

Метою державної політики визначається такий соціально-економічний розвиток регіону, який забезпечить добробут населення в умовах економічної самостійності регіону. Під самостійністю ми розуміємо наявність законодавчих повноважень і ресурсів для вирішення місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування всіх регіональних проблем.

Така політика покликана:

- 1) забезпечити збалансований розвиток економіки регіонів;
- 2) визначити пріоритети розвитку економіки регіонів;
- 3) забезпечити ефективне і повне використання внутрішніх ресурсів регіонів;
- 4) створити умови успішного розвитку приватного підприємництва, забезпечити рівноправ'я всіх його форм;
- 5) максимально поєднати інтереси суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних і фізичних осіб – з інтересами відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- 6) використати регіональні особливості та зручне географічне розташування;
- 7) сприяти зниженню рівня безробіття, наповненню державного і місцевих бюджетів, насиченню товарних ринків, вирішенню соціально-побутових проблем.

Не заперечуючи проти такого підходу ми пропонуємо доповнити його тезою про те, що частину таких повноважень доцільно було б перекласти на регіональне підприємництво.

Суб'єкти регіонального підприємництва об'єднуючись у різні громадські спільноти могли б стати потужними лобістами власних інтересів, що б забезпечило створення умов для їх розвитку.

Використання такого підходу дозволяє формувати шляхи вирішення проблем регіонального підприємництва і регіону в цілому “з середини”,

тобто підприємці отримують можливість самостійно долати перешкоди та оптимізувати регіональне підприємницьке середовище.

Держава, виступаючи представником суспільних інтересів та гарантом індивідуальних, при цьому повинна виконувати роль координатора та, по можливості, прямо не втручатися у процес.

Така відносна самостійність регіонального підприємництва у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку регіону повинна базуватись на принципах чіткого розмежування компетенцій між різними рівнями територіального управління за принципом “знизу-вверх”: нижчий рівень вирішує проблеми свого регіону, а те, що він не в змозі вирішити самостійно, вирішує вищий рівень і т.д. тобто суб’єкти управління нижчого рівня, вирішуючи власні завдання, делегують на вищій функції, права і повноваження, які виходять за межі їх компетенції: формування взаємовідносин між регіоном і державою через визначення економічних інтересів регіону.

Тобто мова йде про децентралізацію і деконцентрацію повноважень центральних органів, які повинні зосередитись на формуванні політики та стратегії розвитку, а повноваження щодо розвитку регіональної одиниці повинні зосередитись у місцевих органах влади та у суб’єктів регіонального підприємництва.

Підвищення ролі і відповідальності регіонального підприємництва поряд із місцевими органами влади у формуванні стратегії власного розвитку сприятиме зростанню ефективності управління розвитком регіону. Завдяки розподілу повноважень уникається дублювання ряду функцій, спрощується система управління, забезпечується адресність та прозорість фінансових потоків, їх економія та ефективне використання. Разом з тим різко зростає відповідальність за невиконання покладених функцій, оскільки у результаті розподілу за кожен дію або бездіяльність відповідає конкретний орган або відділ з конкретним керівником.

Об'єктами впливу стають всі суб'єкти регіонального підприємництва, що знаходяться в межах регіону, незалежно від форм власності, розмірів, сфер діяльності тощо. Звичайно, взаємодія між ними не повинна базуватись виключно на адміністративних методах, основними формами впливу мають стати ринково орієнтовані економічні, важелі:

- 1) підвищення ефективності механізмів бюджетної, грошово-кредитної, податкової, інноваційної, інвестиційної політики;
- 2) створення сприятливих економічних, правових та інституційних умов розвитку;
- 3) створення ефективної регіональної інфраструктури підтримки та розвитку підприємництва;
- 4) залучення до управлінського процесу дорадчих структур: асоціацій підприємців, об'єднань громадян тощо.

Окреслюючи вищезазначене можна стверджувати, що за таких умов регіон набуватиме певної економічної самостійності як нової форми відносин між органами влади центральними і місцевими, а також місцевими органами і суб'єктами господарювання – носіями економічних інтересів регіону. Розвиток економічної самостійності сприятиме покращенню і зміцненню господарських механізмів, які створюватимуть умови для всебічного зростання ефективності функціонування економіки регіону, а також його соціальної та інших сфер.

Проте саме по собі зміцнення ролі регіонального підприємництва не здатне принести реальні позитивні зрушення, воно лише забезпечує умови. Необхідно на базі комплексної оцінки потенціалу регіону визначити “точки” прикладання спільних зусиль або, іншими словами, визначити пріоритети розвитку регіону.

Постає проблема вибору основних напрямків, за якими слід розвивати підприємницький сектор у окремому регіоні, що є важливим елементом у розумінні сутності регіону у контексті формування стратегії розвитку регіонального підприємництва.

Винайдення інвестиційних ресурсів, вкладання їх у об'єкти, обрані на основі певних суб'єктивних факторів може не дати відчутного позитивного ефекту для економіки регіону в цілому. Насамперед необхідно на базі глибокого ретроспективного експертного аналізу розвитку регіону, впливу на нього внутрішніх і зовнішніх факторів, визначення сильних і слабких сторін визначити типи та режими розвитку населених пунктів, виділити інвестиційно привабливі території тощо.

Тут треба зауважити, що традиційно при визначенні пріоритетів у стратегії розвитку використовується галузевий підхід [43, 59, 77, 84, 90, 102], тобто визначаються види економічної діяльності, на які необхідно спрямовувати зусилля. Ми звертаємо увагу на неповноту такого підходу.

Тому для пошвидшення темпів, забезпечення комплексності розвитку регіону необхідна система заходів щодо і галузей, і населених пунктів, і окремих територій регіону. Подібне подрібнення, деталізація направлена на сприяння структурній перебудові економіки регіону, приведенні її у відповідність вимогам часу та інтересам регіону, а також задіяння внутрішніх резервів та врахуванню особливостей кожного регіону.

Звичайно, що реалізація цього підходу повинна в значній мірі покладатися не лише на самі суб'єкти регіонального підприємництва, а й на регіональні органи влади, які дотримуючись концепцій та пріоритетів розвитку держави в цілому, повинні забезпечити підтримку місцевих ініціатив.

Розвиток регіонального підприємництва можливий лише у випадку концентрації ресурсів і зусиль на основних, пріоритетних напрямках діяльності, в найбільш конкурентоспроможних сферах.

Крім того, необхідно цілеспрямовано регулювати розподіл ресурсних потоків всередині регіону, орієнтуючись на підтримку територій, які є "точками економічного росту". Ми виходимо з того, що в усіх регіонах, навіть найслабших і хронічно дотаційних, великих і малих є власні "точки

росту”, свої виробничі “маяки”, на які слід зосередити ресурсні зусилля з наступним включенням в процес суміжних виробництв і галузей.

Ці точки росту як пріоритети розвитку визначаються при аналізі результатів досліджень підприємницького потенціалу регіону.

Такий розподіл, на нашу думку, найбільш повно відповідає інтересам регіону, втілює в життя принцип розширення повноважень місцевих органів влади та регіонального підприємництва, формування дієвої ефективної державної політики та регіонального підприємницького середовища.

Формування грамотної стратегії розвитку регіонального підприємництва неможливе без дослідження соціально-економічного розвитку самого регіону. Для цього визначаються кількісно-якісні показники.

Такими показниками мають бути як економічні, так і соціальні (рис. 1.2).

Ці ж показники доцільно визначати у кожному адміністративному районі.

Рис. 1.2. Структура показників соціально-економічного розвитку регіону

Рівень розвитку інфраструктури в цілому визначається розвитком виробничої, соціальної інфраструктури (кількістю об'єктів інфраструктури, обсягом наданих ними послуг, кількістю та питомою вагою суб'єктів господарювання регіону, які скористалися цими послугами тощо). Окремо потрібно вивчати інфраструктуру підтримки підприємництва, до якої входять різного роду бізнес-центри, бізнес-асоціації, фонди кредитування, лізингові центри та інші.

Такий підхід забезпечить визначення структури регіону (підприємницької та територіальної), аналіз її ефективності, містити конкретні пропозиції по її перебудові, а також наочно демонструвати можливі результати реформування. Поняття структурної збалансованості є важливим фактором динамічного соціально-економічного розвитку, який забезпечується залученням прихованих внутрішніх резервів. Структурна збалансованість сприяє комплексності росту, покращенню інфраструктури та добробуту населення на всій території регіону.

Так як базовим у розвитку регіону є регіональне підприємництво, природно, що на нього звертається найбільше уваги. Забезпечення стійкого економічного розвитку регіонального підприємництва через досягнення чітко окреслених цілей є передумовою досягнення інших, неекономічних цілей (соціальних, екологічних тощо) через механізми перерозподілу, взаємодії у системі “держава-підприємництво”. Тобто умовою досягнення комплексності у розвитку регіону є саме розвиток підприємництва, який виступає своєрідним “локомотивом” у структурі розвитку регіону.

Подібна зорієнтованість регіональної політики формує цілі та завдання стратегії розвитку регіонального підприємництва. Науковці визначають головними завданнями регіональної соціально-економічної політики реалізацію внутрірегіонального потенціалу економічного зростання, із врахуванням конкурентних регіональних переваг, здійснення заходів щодо поступового підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону [38], [32], [43].

Відповідно вирішення поставлених задач матиме наслідком покращення підприємницького середовища та активізацію підприємницьких процесів у регіоні.

Досягнення визначених завдань можливе за рахунок розвитку стратегічних напрямків підприємництва регіону у тісній взаємодії чотирьох елементів (рис. 1.3):

- 1) держави;
- 2) науки;
- 3) підприємництва;
- 4) громадськості.

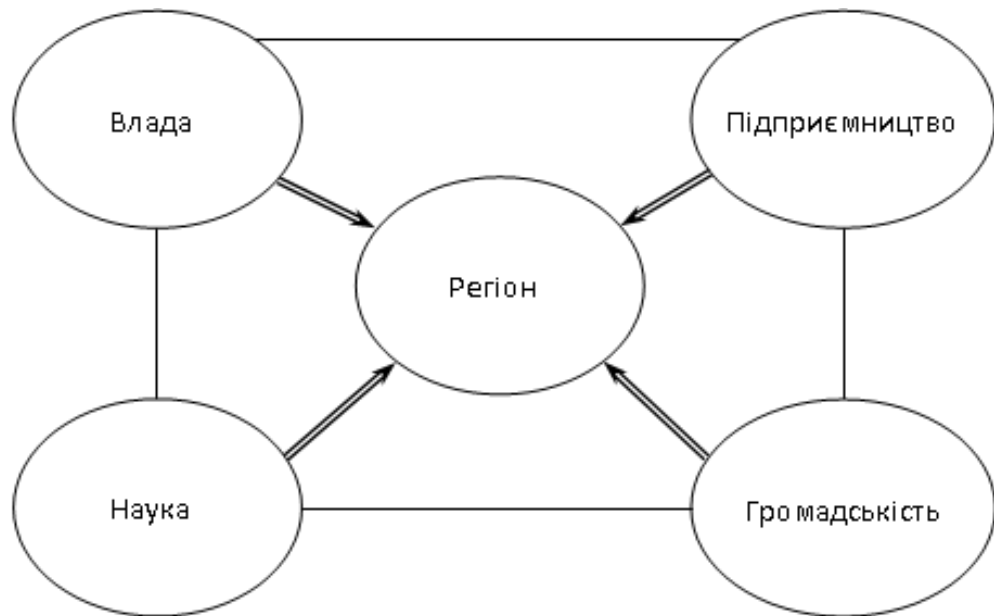

Рис. 1.3. “Чотирикутник” взаємодії у системі соціально-економічного розвитку регіону

На сучасному етапі побудова соціально орієнтованої економіки повинна відбуватися лише за умови ефективного розвитку регіонів на основі адекватного усвідомлення ролі регіонального підприємництва в ньому.

Отже розуміння сутності регіону та його місця у державній політиці у контексті побудови стратегії розвитку підприємництва є невід’ємним атрибутом сучасних наукових досліджень у галузі регіоналістики та інших сфер.

1.3. Основні підходи до формування і реалізації стратегії розвитку підприємництва в регіоні

Забезпечення сталого розвитку економіки держави може бути ефективним лише за умови обов’язкового застосування виваженої регіональної політики.

Базою регіональної політики виступає розвиток її соціально-економічної складової як фундаментальної основи розвитку соціальної, демографічної, науково-технічної складових політики тощо.

В цьому контексті пріоритетним напрямком ефективного соціально-економічного розвитку регіону як об'єкту регіональної політики виступає підприємництво, яке потребує формулювання чіткої стратегії розвитку.

Як засвідчує аналіз наукової літератури [напр. 5, 72, 100], існує неоднозначність у трактуванні категорії “стратегія”, тобто нема єдиного чіткого визначення цього терміну. Проте переважна більшість дослідників розуміє стратегію як сукупність певних обов'язкових елементів:

- 1) мети та цілей;
- 2) засобів досягнення цієї мети та цих цілей.

Тому ми вважаємо принциповим лише один момент у визначенні стратегії в контексті досліджуваної проблеми, а саме те, що в нашому випадку розглядається не стратегія як така, а її частковий випадок – стратегія розвитку.

Це далеко не вичерпна сукупність факторів, що впливають на формування стратегії, проте наведений перелік є сукупністю тих змінних, які в певній мірі визначають функцію регіонального розвитку і які необхідно враховувати для того, щоб забезпечити достатній рівень ефективності розвитку регіону.

В результаті цього змагання позитивні успіхи радянської соціалістичної економіки стали предметом ретельної уваги і вивчення економістами світу, після чого деякі ідеї були запозичені з командно-адміністративної економіки і втілені у економіку економічно розвинутих країн.

Як відомо, у тому вигляді ринкової моделі економіки, в якому вона існувала на початковому етапі становлення економічного розвитку західних країн, сьогодні вже не існує. Держави світу приходять до висновку про необхідність підсилення регіонального аспекту в управлінні економікою, особливо підприємницького сектору, соціалізації його розвитку по відношенню до суспільства в цілому, населення регіону та й самих працівників, пов'язаних трудовими відносинами з даним суб'єктом.

В чистому вигляді великих підприємств зразку кінця XIX – початку XX століття не залишилось, їм на зміну прийшли ТНК, а також виникла безліч суб'єктів малих форм господарювання, які дедалі все більше визначають формування економіки окремо взятого регіону. Все більше стає фірм, якими володіють їх працівники.

Таким чином трансформація ринкової економіки набуває соціалізованих рис і спрямовується на розвиток окремих територій, на яких розташовані певні підприємства.

З цією метою потрібно провадити практику формування стратегії розвитку на основі конкретної методики.

Таким чином, ми визначаємо стратегію розвитку регіонального підприємництва як сукупність цілей та способів їх досягнення, спрямованих на реалізацію інтересів підприємницьких структур та громадськості, що спроможні забезпечити вирішення проблем та ефективний розвиток даного регіону.

Предметом стратегії розвитку підприємництва регіону є система взаємозв'язків та взаємовідносин між суб'єктами господарювання, державними органами влади, громадськістю щодо розвитку підприємництва в регіоні.

Приймаючи до уваги ці обставини можна говорити про об'єкт та суб'єкт стратегії. З вищенаведеного її визначення випливає, що об'єктом є сукупність соціально-економічних процесів у підприємницькій діяльності суб'єктів регіонального підприємництва. Такий об'єкт є, звичайно, досить широким і дещо складним та виходить за рамки суто економічного розуміння, оскільки враховує й соціальну складову підприємницької діяльності.

Але дане нами визначення ґрунтується на сформульованому вище (у пункті 1.2) визначенні самого поняття “підприємництво” та вищенаведених міркуваннях, де соціальна спрямованість виступає невід'ємним атрибутом сучасного підприємництва, в тому числі й регіонального.

Іншими словами, до уваги беруться відносини таких рівнів:

- 1) підприємництво – підприємництво;
- 2) підприємництво – влада;
- 3) підприємництво – наука;
- 4) підприємництво – громадськість.

Принципи побудови повинні відображати як тактичні, так і стратегічні вектори стратегії розвитку регіонального підприємництва. Частина принципів може бути постійною, тобто не змінюватись протягом реалізації стратегії або деякого проміжку часу, інші можуть мати кон'юнктивний характер, тобто коригуватись залежно від ситуації.

Перший принцип полягає в тому, що розвиток регіонального підприємництва повинен виступати складовою частиною програми соціально-економічного розвитку регіону, знаходити своє втілення у стратегії розвитку регіону в цілому.

Другий принцип полягає у визнанні пріоритетності національних інтересів перед регіональними. Тобто розвиток регіонального підприємництва має бути спрямований на зміцнення держави, збереження її цілісності, забезпечення комплексності сталого розвитку, не порушувати національну безпеку країни.

Третій принцип – правовий. Цей принцип має дві сторони: підприємницьку і державницьку. Підприємницька сторона його полягає у тому, що суб'єкти підприємництва повинні працювати виключно в рамках діючого правового поля та активно впливати на його формування з метою реалізації власних інтересів.

Четвертою виступає система принципів, спрямованих на підвищення ефективності стратегії розвитку.

П'ятий принцип спрямований на врахування особливостей регіону, який дає можливість визначити рівень завершеності чи незавершеності певного історичного етапу розвитку регіонального підприємництва та, відповідно, диференціювати процес формування стратегії розвитку

регіонального підприємництва залежно від історичних, соціальних, демографічних, природних, економічних, екологічних факторів.

Шостим виступає принцип комплексності, який покликаний визначити стратегію таким чином, щоб забезпечувався комплексно-пропорційний розвиток економіки регіону.

Доцільно було б виділити окремо принцип пріоритетності у формування стратегії розвитку, який дає можливість виділяти пріоритети розвитку регіонального підприємництва. За допомогою цього принципу встановлюються головні задачі, формулюються цілі розвитку так, щоб концентрувати увагу на тих завданнях, вирішення яких є першочерговим.

Принцип відповідальності. Він є досить умовним, оскільки важко визначити, хто конкретно відповідатиме за досягнення мети стратегії, проте, як ми зазначали вище, у формуванні останньої беруть участь різні сторони. Тому цілком логічно, що участь у цьому процесі тягне за собою відповідальність, рівень якої визначається ступенем досягнення чи недосягнення тих цілей і вирішення тих завдань, які поставлені перед кожним з учасників розробки стратегії.

Принцип документованості (або інформативності) передбачає всі потоки інформації, які пов'язані із розробкою, реалізацією, коригуванням стратегії переносити у певну технічну систему, яка б складалась із бази даних, аналітичного центру, спеціальних технічних засобів тощо і можливості та ресурси якої могли б бути використані без обмежень всіма суб'єктами регіонального підприємництва, бути доступними громадськості та використовуватись у процесах обміну досвідом та іншою інформацією з іншими регіонами тощо.

Роль цього узагальнюючого принципу різко зростає, оскільки він орієнтований на досягнення постійно нових, прогресивних цілей. Цей принцип уособлює всі вище перераховані принципи, є своєрідним результуючим показником, підсумком якого виступає пакет документів,

якими описується стратегія, визначаються мета та завдання, шляхи їх досягнення, відповідальність тощо.

Використання програмно-цільового підходу є ефективним насамперед з точки зору того, що:

1) для цього необхідно провести аналіз існуючого стану регіонального підприємництва, що дасть можливість визначити його сильні та слабкі сторони, пріоритети, резерви та потенціал в цілому;

2) визначається вплив зовнішнього середовища на формування підприємницького сектору економіки регіону, як то сукупність різних груп факторів: економічних, природних, демографічних, технічних, наукових, екологічних тощо;

3) використання цього підходу дає можливість ефективно використовувати ресурси через оптимальну організацію процесів взаємодії та координації зусиль всіх учасників на досягнення головної мети;

4) підхід передбачає можливість оперативного коригування стратегії під тиском зовнішніх та внутрішніх факторів забезпечуючи тим самим реалізацію принципу полі варіантності.

Наступним етапом у формуванні стратегії розвитку регіонального підприємництва є визначення мети, цілей та завдань. Існують розбіжності у визначенні мети регіонального розвитку, які породжені різним баченням стратегічних орієнтирів її здійснення. В якості таких орієнтирів одні автори вбачають суто управлінський аспект, інші – територіальний [20].

Мета стратегії розвитку регіонального підприємництва тісно переплітається з метою регіонального розвитку в цілому, метою регіональної політики. Тому слушним буде провести паралель між ними.

Згідно принципу пріоритетності соціально-економічного розвитку регіону перед розвитком регіонального підприємництва мета розвитку регіону в цілому включає в себе мету розвитку його підприємницького сектора.

Тому механізми досягнення мети регіонального розвитку відповідно застосовуються для досягнення мети розвитку підприємництва (звичайно тією лише частиною, яка цього безпосередньо стосується). Це дає нам можливість визначити мету стратегії розвитку регіонального підприємництва у контексті мети його соціально-економічного розвитку.

Взагалі, вчені по-різному визначають мету регіонального розвитку. Особливо популярним є підхід, згідно якого мета визначається з точки зору регіональної політики. Достатньо повно він висвітлений у праці академіка М.І.Долішнього [20]. Отже, можна говорити про певну ієрархію, структуру мети регіонального розвитку.

Мета розвитку регіонального підприємництва є “частиною” мети економічного розвитку регіону, яка в свою чергу, впливає з мети регіональної політики.

Тут слід зауважити, що рисунок досить умовний, оскільки якщо його порівняти з класичним “деревом цілей”, що застосовується у стратегічному плануванні, то ми побачимо, що на вершині піраміди стоїть генеральна мета (стратегічна місія), а на нижчих рівнях вона дробиться на цілі і завдання. Проте, якщо взяти окремо кожен рівень, то відповідна ціль або завдання для нього буде ні чим іншим як метою.

Отже, такі міркування призвели до сформульованої вище мети стратегії розвитку регіонального підприємництва.

Конкретизуючи мету, приймаючи до уваги функції регіонального підприємництва та його місце і роль у розвитку регіону спробуємо визначити основні цілі та завдання стратегії розвитку регіонального підприємництва.

Цей перелік не є вичерпним, його можна продовжити. Якщо ми проаналізуємо його структуру, то побачимо, що переважна більшість завдань стосується насамперед влади. Це свідчить про її роль у реалізації стратегії розвитку, тобто влада через своїх суб'єктів виступає активним важелем впливу на регіональне підприємництво, навіть у чомусь визначальним.

Відповідно, влада є відповідальною за розвиток регіонального підприємництва.

Особливої уваги заслуговують громадські структури як суб'єкт розвитку регіонального підприємництва, оскільки вони є носіями тих інтересів, які не представлені ні в підприємницькому секторі, ні у владних структурах (зокрема у її виборних органах, або представлені, але ніяк не відстоюються, що досить часто трапляється).

Роль громадськості не знайшла достатнього висвітлення у економістів України, проте нехтувати цим суб'єктом не слід. Він виступає потужним інструментом впливу не лише на реалізацію стратегії розвитку, але й на її формування. Цей вплив здійснюється через різноманітні інститути: агенції, громадські організації, громадські акції, процеси лобіювання, вплив на прийняття рішень владними структурами та підприємцями, громадські слухання тощо.

Різноманіття завдань також пояснюється тим, що регіональне підприємництво має ряд специфічних особливостей, які виділяють його як особливий сектор економіки. Велика увага до нього пояснюється бажанням досягти економічних, політичних та соціальних результатів для суспільства.

Економічний результат полягає в тому, що регіональне підприємництво:

- 1) формує конкурентне середовище;
- 2) сприяє наповненню ринку товарами й послугами;
- 3) є “живильним середовищем”, з якого велике підприємництво черпає ресурси кадрів, капіталів тощо.

Соціальні результати полягають в тому, що регіональне підприємництво сприяє вирішенню проблем зайнятості працездатного населення. Політичні – в тому, що регіональне підприємництво є джерелом формування середнього класу як основи стабільності суспільства.

Складністю формування стратегії розвитку регіонального підприємництва є частково те, що ніде в світі не ставилася задача створення і

розвитку регіонального підприємництва, оскільки воно склалося природним шляхом, за сотні років.

Сьогодні в Україні закладені основи становлення і розвитку регіонального підприємництва і ця тенденція стала незворотним процесом.

Як відомо, до переходу до ринкових відносин базову основу економіки країни складала великі промислові гіганти і регіональне підприємництво не входило до сфери державних інтересів. Однак, в період трансформації планової економіки воно стало одним з головних інструментів реалізації стратегічного курсу держави.

В Україні цей сектор економіки сформувався практично за кілька років. Рішення, прийняті на початковому етапі, сукупність різноманітних заходів були спрямовані на забезпечення рівноправної взаємодії державного і приватного секторів економіки. На сьогодні така постановка питання сприймається як норма, те, що саме собою розуміється, навіть у буденній свідомості основної маси населення і можна стверджувати про зміну ментальності у суспільстві.

Основними проблемами, які гальмують розвиток регіонального підприємництва на даному етапі, можна назвати наступні:

- 1) обмеженість доступу суб'єктів регіонального підприємництва до фінансових, матеріальних і інтелектуальних ресурсів;
- 2) слабкий розвиток інфраструктури підтримки регіонального підприємництва, в тому числі відсутність системи інформаційного забезпечення, недостатня кількість об'єктів інфраструктури, зокрема бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, нерозвиненість ринку консалтингових послуг, низький професійний рівень існуючих інституцій;
- 3) недосконалість нормативної бази по захисту і підтримці регіонального підприємництва;
- 4) нестача кваліфікованих кадрів внаслідок недоліків у організації їх підготовки і перепідготовки;
- 5) недосконалість та обтяжливість системи оподаткування (нестабільне

законодавство, високі ставки, велика кількість податків: 24 загальнодержавних і 16 місцевих – на початок 2020 року, часті зміни податкової звітності);

б) адміністративні перешкоди у сфері регіонального підприємництва (потреба в отриманні великої кількості дозволів та погоджень, велика кількість та тривалість перевірок: за даними Держкомпідприємництва – в середньому 14 перевірок одного підприємства у рік, середня тривалість всіх перевірок на одному підприємстві – 26 днів; недосконалість процедур ліцензування, сертифікації, реєстрації);

7) неврегульованість питань фінансування і кредитування (зокрема мікрокредитування, законодавча неврегульованість створення і діяльності небанківського сектора, відсутність механізмів венчурного кредитування та інвестування);

8) низький рівень експортних поставок в загальній кількості виробленої продукції.

З метою усунення проблем, що перешкоджають розвитку регіонального підприємництва, закріплення досягнутих позитивних тенденцій, опираючись на самоорганізацію суб'єктів регіонального підприємництва, активне включення у процес громадських об'єднань регіонального підприємництва необхідно реалізувати ряд заходів.

Тобто постає необхідність визначити ті форми і методи реалізації стратегії розвитку регіонального підприємництва, з допомогою яких можна буде реально вирішити завдання та досягти цілі, що стоять перед регіональним підприємництвом на регіональному рівні.

Стратегія розвитку втілюється у життя за допомогою сукупності пасивно-активних кроків. Пасивність цих кроків полягає в простому узгодженні інтересів сторін у процесі розробки стратегії головним чином шляхом систематичного обміну інформацією і координації дій у її реалізації. Це дає можливість зменшити невизначеність у плануванні діяльності органів влади та покращити якість прогнозування. В свою чергу підприємці

отримують можливість використовувати у стратегічному плануванні та поточній своїй діяльності інформацію про потенціал місцевих ринків товарів і послуг, капіталів, праці тощо.

Активна сторона заходів по реалізації стратегії включає в додачу до пасивної сторони створення і використання важелів впливу на основну діяльність як суб'єктів регіонального підприємництва, так і органів влади регіону. Такі важелі можуть включати, наприклад, постановку цільових задач по участі у стратегічних заходах, визначення та підтримка “точок росту” регіону, прийняття ряду нормативних документів по підтримці регіонального підприємництва, виявлення, аналіз та врахування особливостей зовнішнього середовища.

Отже, сучасна політика регіонів з проблем розвитку регіонального підприємництва повинна формуватись на основі визначення стратегії розвитку регіонів, ролі, місця і функцій регіонального підприємництва в них. Таким чином стратегія розвитку регіонального підприємництва виступає невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку регіону.

Як і будь-яка інша стратегія розвитку регіонального підприємництва передбачає певну етапність у своїй побудові (рис. 1.4).

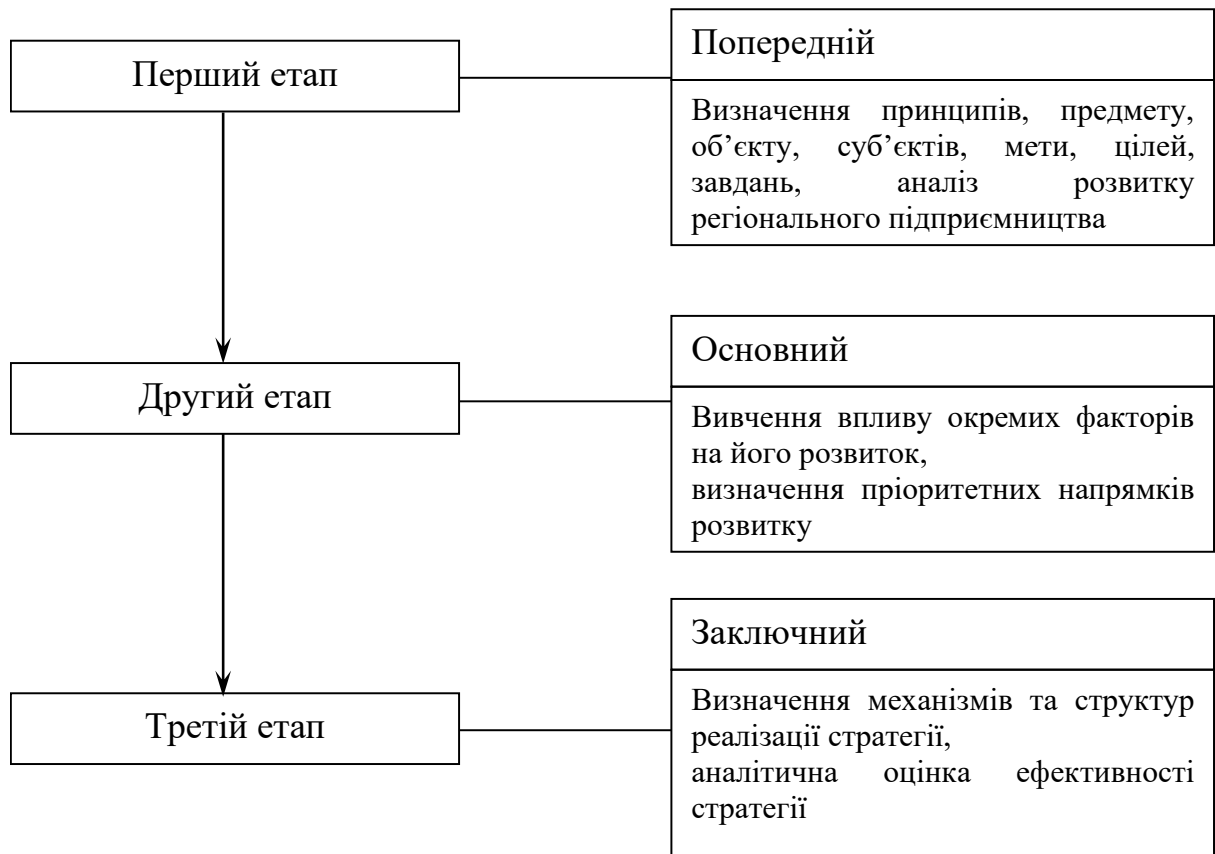

Рис. 1.4. Етапи побудови стратегії розвитку регіонального підприємництва

Таким чином, окреслюючи вищезазначене, ми приходимо до висновку щодо необхідності формування чіткої стратегії розвитку регіонального підприємництва. В світлі сучасних тенденцій діалектичного розвитку на основі глобалізації та регіоналізації економіки та переходу до соціально орієнтованої концепції управління розвитком регіону висвітлений підхід до формування стратегії як пріоритетного напрямку розвитку території є необхідним та економічно ефективним для всіх регіонів України. Використання його як базового обов'язково призведе до пожвавлення економічної активності підприємств та виведе регіональне підприємництво на чільне місце у економіці України.

Висновки до 1 розділу

Одним із реальних шляхів активізації соціально-економічних процесів держави є розвиток кожного її регіону через стимулювання підприємницької активності в ньому.

1. Дослідження категорії “підприємництво” із застосуванням різних підходів дозволило визначити проблемні місця у трактуванні його суті і місця у сучасних умовах як особливого фактору забезпечення сталого розвитку і регіонів, і держави в цілому. Одним із напрямків уточнення сутності сучасного підприємництва є виділення особливої його категорії: регіонального підприємництва.

2. Дослідження категорії “регіон” набули останнім часом великої популярності як серед науковців, так і серед практиків.

3. Ключовим моментом у побудові стратегії розвитку регіонального підприємництва є власне визначення регіону як об’єкту державної політики у контексті стратегії розвитку регіонального підприємництва, під яким доцільно розуміти найбільшу адміністративно-територіальну одиницю держави, яка обумовлена існуванням стійкої територіально сконцентрованої сукупності підприємницьких кластерів, що характеризуються притаманними лише їм ознаками.

4. Необхідною передумовою вирішення соціально-економічних проблем регіону є розвиток підприємництва на місцевому рівні, ефективність якого залежить значною мірою від компетенції та повноважень місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування, а також повноважень самих підприємницьких структур.

5. У сучасних умовах господарювання досягнення високого рівня розвитку підприємництва регіону можливе лише за умови комплексного стратегічного підходу, початковим етапом якого є аналіз поточного рівня розвитку самого регіону. Дослідження виявили неоднозначність підходів до визначення критеріїв розвитку.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА РЕГІОНУ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Підприємництво як стратегічний напрямок соціально-економічного розвитку регіону

Наукові дослідження суті підприємництва, починаючи від Р.Кантільйона і до наших днів дозволяють зробити однозначний висновок про домінуючу, визначальну роль підприємництва як фактора економічного розвитку.

Головним напрямом політики ринкової трансформації економіки України є створення умов становлення і розвитку національного підприємництва. Перебільшення або недооцінка ролі і місця підприємництва у національній економіці, ігнорування його економічного потенціалу і завищення реальних можливостей, суспільних очікувань можуть призвести до стратегічних прорахунків.

В ситуації, яка склалась, насамперед слід враховувати, що українське підприємництво зароджувалось в умовах суспільства, яке поки що спонтанно переборює обмеження колишньої командно-адміністративної системи господарювання, спираючись багато в чому на ті самі політичні сили, структури, теорії, масову свідомість, соціальну психологію та інші, що склалися в рамках цієї системи на певній стадії її еволюції, та функціонували понад 70 років.

Але в наші дні суспільна неприйнятність підприємництва, характерна для початкового періоду реформ, поступово переходить в усвідомлення необхідності створення умов для його швидкого та ефективного розвитку. Про це свідчить зростання кількості і якості публікацій у пресі, наукових виданнях.

Підприємництво в сучасних умовах має виступити суб'єктом процесу динамічного оновлення, економічної переструктуризації суспільства. Але не зважаючи на свою важливу роль в Україні підприємницька діяльність перебуває у початковій фазі. Практика висвітлює істотні недоліки у її становленні. На сьогодні цей сектор економіки поки ще не виконує таких функцій, які на нього покладені. Причинами такого становища є як економічні, правові, так і суто психологічні (табл. 2.1). До економіко-правових можна віднести:

- 1) суперечливість і неповнота чинних нормативно-правових актів;
- 2) надмірна зарегульованість ряду економічних процесів та організаційних процедур;
- 3) несприятливі кредитні відносини;
- 4) брак професійних знань і досвіду осіб, зайнятих підприємництвом тощо.

Таблиця 2.1

Стримуючі фактори розвитку підприємництва

Стримуючі фактори		
Економічні	Правові	Психологічні
Неефективна структура економіки Криза неплатежів Часта зміна податків Недоступність кредитів	Незахищеність підприємців від бюрократизму Нестабільність законодавства Відсутність гарантійних механізмів	Загальне негативне відношення до підприємництва як виду економічної діяльності Нерозвинене почуття "власника"

Політика держави повинна бути активною й одночасно реальною як для економічно міцних, так і економічно слабких регіонів. Якщо в першому випадку необхідно підтримувати, стимулювати можливості нарощування потенціалу, зокрема, експортного, то в другому випадку – послідовно здійснювати структурну перебудову, створювати нові робочі місця та умови для залучення додаткових інвестицій, особливо в інноваційну сферу.

Таким чином виникає необхідність формування стратегії розвитку підприємництва, обґрунтування регіональної системи пріоритетних напрямків розвитку. Для вирішення вказаної проблеми необхідно створити економічний механізм спрямування діяльності підприємницьких структур у пріоритетні напрямки підприємницької діяльності окремого регіону, які б забезпечили досягнення поставлених стратегічних цілей і завдань.

Критеріями вибору напрямків можуть слугувати ті, формування яких відбувається з позицій як внутріфірмового, внутрірегіонального підходу, так і з позицій державного розвитку. Тобто постає проблема єдності інтересів (рис.2.1):

- 1) індивідуальних;
- 2) групових (регіональних);
- 3) суспільних (національних).

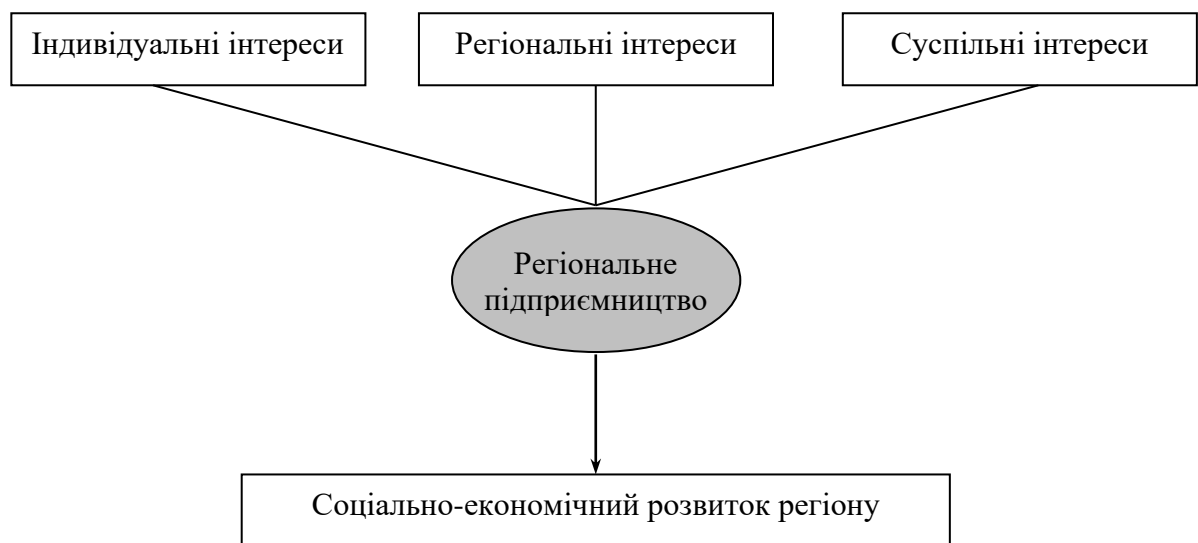

Рис. 2.1. Зв'язок інтересів та соціально-економічного розвитку регіону

Ігнорування будь-якої з цих груп призводить до розбалансованого розвитку регіонів, за яким ріст економіки регіону якщо і досягається, то все одно зберігається їх соціально-економічна диференціація.

У економіці України підприємництво виконує специфічні функції, обумовлені закономірностями перехідного періоду. Адаптація населення до

основ ринкового господарювання і стилю життя з опорою на власні сили й ініціативу здійснюється значною мірою завдяки підприємництву.

Підприємництво є найбільш гнучкою ланкою, яка дає можливість пристосовуватись суб'єктам господарювання до змін, що відбуваються не лише на рівні регіону, а й на макrorівні. За рахунок розвитку підприємництва розвинуті держави успішно вирішують проблеми зайнятості та забезпечення добробуту основної частини населення, а відтак, і стабільний розвиток економіки. Цей напрям був прийнятий за основу перебудови суб'єктів вітчизняної економіки.

Починаючи з кінця 80-х років, в Україні масового характеру набули процеси роздрібнення вітчизняних успішно функціонуючих виробничих об'єктів та створення на їх базі сукупності кооперативів, а пізніше малих підприємств. Майже одночасно відбувались процеси приватизації державних підприємств. У результаті у вітчизняній економіці з'явилась нова категорія суб'єктів – приватизовані підприємства. На теперішній час понад 50% зайнятості та 70% ВВП забезпечують господарюючі суб'єкти з недержавною формою власності, тобто приватизовані підприємства, малі форми господарювання.

Отже, можна констатувати, що за роки перебудови у країні створився досить потужний підприємницький сектор економіки.

За останні роки в Україні досягнуто певних позитивних результатів у сфері регіонального підприємництва, де сьогодні працює біля 4 млн. чоловік, у тому числі біля 2 млн. суб'єктів підприємництва – фізичних осіб (приватних підприємців). На 10 тис. населення в середньому припадає 57 діючих малих підприємств. Ними виробляється біля 8% обсягу продукції та послуг, їх внесок у ВВП складає біля 10% [17.34].

На фоні вищезазначених змін та процесів склалися передумови розвитку регіонального підприємництва:

- 1) продовження започаткованої у другій половині 2017 року фази піднесення національної економіки, в яку вона вступила після кризи 2008-2017 років;
- 2) покращення грошово-кредитної політики, відхід від монетарних методів управління;
- 3) використання вільних виробничих потужностей, які не діяли в роки економічної кризи, та надлишку кваліфікованої робочої сили;
- 4) утвердження приватної власності як панівної форми володіння;
- 5) подальша розбудова інститутів та механізмів ринкового середовища;
- 6) реструктуризація значної частини підприємств, створення на їх базі малих підприємств з вдосконаленим менеджментом, адаптацією їх до ринкових умов;
- 7) проведення структурних реформ, у тому числі земельної у аграрному секторі, зниження податкового навантаження з впровадженням спрощеної системи оподаткування тощо;
- 8) скорочення немонетарних розрахунків.

Відповідно, регіональне підприємництво Чернівецької області розвивалось в умовах окреслених якісних і кількісних змін.

Характеризуючи регіональне підприємництво досліджуваного регіону зазначимо, що Україна є сукупністю дуже неоднорідних територій, кожна з яких має свої особливості. Цей фактор у значній мірі накладає відбиток на територіальну структуру регіонального підприємництва.

Чернівецька область за багатьма показниками виступає у групі аутсайдерів порівняно з іншими регіонами. Саме тому потрібен всебічний аналіз розвитку регіонального підприємництва з метою виявлення причин такого стану та вироблення пропозицій щодо його покращення.

Чернівецька область розташована на південному заході України у передгір'ї Карпат по течії рік Дністер та Прут. Утворена 7 серпня 1940 року в результаті возз'єднання північної частини Буковини та Хотинського повіту Бессарабії.

Область межує з Івано-франківською, Тернопільською, Хмельницькою та Вінницькою областями України. На півдні та сході проходить кордон з Румунією та Молдовою.

Площа області 8,1 тис. км², що становить 1,3% площі території України. Чисельність наявного населення складає біля 940 тис. чоловік. Більша частина населення (57,3%) проживає у сільській місцевості.

Область поділяється на 11 адміністративних районів, крім того є 1 місто обласного підпорядкування (м. Новодністровськ). В її межах 11 міст, 8 селищ міського типу, 398 сільських населених пунктів. Обласний центр – місто Чернівці з населенням 290 тис. чоловік, розташоване на території 15,3 тис. га, по обох берегах річки Прут.

Чернівецька область займає вигідне транспортно-географічне положення, має досить щільну мережу залізниць, автомобільних шляхів, трубопроводів та ліній електропередач. Обласний центр має зручне сполучення з європейськими столицями: Бухарестом, Софією і Белградом.

Рельєф місцевості пересічний та горбистий, сільськогосподарська освоєність території становить 59%, розораність площі – 42%. Область має значні водні ресурси (водозабезпеченість одного жителя області майже у 5 разів вища, ніж у середньому по Україні).

Область багата на природні ресурси. На території Чернівецької області виявлено чотири нафтогазоносні родовища (Лопушнянське, Черногузьке, Красноільське, Шереметівське). Останнім часом відкрито більше десяти нафтогазоперспективних площ у Вижницькому, Сторожинецькому і Путильському районах. Надра містять чимало цінних будівельних матеріалів, родовищ мінеральних вод. Важливе значення в економічному і соціальному розвитку області відіграють ліси, які займають площу у 258 тис. га.

Клімат на території області помірно-континентальний, м'який, вологий. Комфортний період для відпочинку складає 40-50% від загальної кількості днів року.

Ландшафтні рельєфи Чернівецької області утворюються з особливостей гірського рельєфу, річок та озер, які поділяють область на три частини: рівнинну, передгірську та гірську.

Велике пізнавальне та естетичне значення мають пам'ятки археології та архітектури, геологічні утворення Північної Буковини: серед інших виділяються печера Довбуша, скелі “Кам'яна багачка” та “Чорний Діл”. Гірські масиви Буковинських Карпат створюють сприятливі можливості для розвитку альпінізму, туризму, в тому числі для спелеотуризму.

Забезпеченість природними рекреаційними ресурсами на 1 км² території та 1 жителя, відповідно, в 1,4 та 1,8 рази вище, ніж в середньому по Україні.

Така ситуація створила сприятливі передумови для розвитку підприємництва у Чернівецькій області.

Пріоритетність розвитку підприємницької діяльності, що здійснюється на конкретній території, зумовлена не лише економічними причинами, але й впливом на соціальний стан цієї території.

Не виключенням стала і Чернівецька область. Цей вплив на неї здійснюється в різних формах:

- 1) сплата податків;
- 2) спонсорство;
- 3) виконання окремих містобудівних чи інших заходів;
- 4) безпосередня діяльність щодо розбудови об'єктів соціальної інфраструктури;
- 5) забезпечення зайнятості населення тощо.

У значній мірі пріоритетність підприємництва у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону залежить від запитів і форм зацікавлення підприємницьких структур краю у виконанні завдань щодо розвитку області з боку органів державної влади: обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій, обласної і місцевих рад

тощо, а також від способів стимулювання їх діяльності в інтересах розвитку Чернівецької області.

Сьогодні регіональна система підтримки підприємництва, як правило, складається з таких чинників: адміністративних – взаємодія структур, уповноважених здійснювати підтримку підприємництва на рівні регіону; нормативно-правових – підготовка та реалізація постанов, рішень регіонального рівня і участь у розробці законів; фінансово-економічних – розробка і вдосконалення механізму фінансової і майнової підтримки підприємництва, включаючи контроль за цільовим використанням коштів фінансової підтримки; організаційних – сфера інфраструктури, підприємства-оператори і виконавці регіональних програм підтримки підприємництва.

Підприємництво відіграє особливу роль у економіці регіону, створюючи інноваційне середовище, руйнуючи традиційні неефективні або малоефективні структури і відкриваючи шлях до перетворень, тобто підприємництво стає тією силою, котра прискорює рух економіки шляхом ефективності, раціоналізації, постійного оновлення.

Пріоритетність підприємництва як напрямку розвитку регіону обумовлена наступними його особливостями:

- 1) розвитком великого бізнесу регіону поряд з традиційними підприємствами індивідуального та партнерського типу;
- 2) розширенням кредитно-фінансової сфери, що виявляється у широкому спектрі форм фінансового підприємництва, яке відіграє важливу роль у процесах формування інфраструктури регіону;
- 3) розвитком орендних (зокрема, лізингових) та франчайзингових відносин як сфери застосування підприємницького таланту;
- 4) розвитком інноваційного підприємництва, заснованого на зростаючій ролі інформаційних ресурсів.

Особливо важливим з точки зору вирішення соціально-економічних проблем регіону є розвиток регіонального підприємництва.

Детальний аналіз розвитку регіонального підприємництва нами проведений у п. 2.2.

На нашу думку, у системі пріоритетів розвитку підприємництва регіону регіональне підприємництво є стратегічним пріоритетом. Політика по відношенню до регіонального підприємництва знаходиться під сильним впливом макроекономічної ситуації у державі, бюджетних можливостей, позиції влади, яка визначається ступенем підтримки регіонального підприємництва.

В Україні можна визначити два блоки правового регулювання регіонального підприємництва як стратегічного напрямку розвитку регіону з боку влади:

1) законодавче визначення регіонального підприємництва як суб'єкта господарювання;

2) законодавче визначення заходів по підтримці цього сектору економіки (економічних, фінансових, матеріальних, кадрових та інших).

Посилена увага держави до проблем регіонального підприємництва пояснюється тим, що фінансово-економічний, матеріальний та інший потенціал суб'єктів регіонального підприємництва поступається можливостям корпоративного сектору, що ставить їх у нерівноправні умови.

І якщо перший блок стосується центральної влади, то другий – місцевої. З метою забезпечення успішності розвитку регіонального підприємництва на засадах стратегічного управління органами влади Чернівецької області протягом останніх років були проведені деякі заходи, що відобразились у першій Обласній програмі розвитку малого підприємництва.

По-перше, реалізовані деякі заходи по впорядкуванню нормативного регулювання підприємницької діяльності Чернівецької області.

По-друге, заплановано проведення ряду заходів по фінансово-кредитній та інвестиційній підтримці підприємництва.

По-третє, були заплановані заходи по ресурсному, інформаційному, кадровому забезпеченню, формуванню інфраструктури.

Таким чином формально в Чернівецькій області застосовуються елементи стратегічного підходу до забезпечення розвитку підприємництва, реалізуються конкретні заходи.

Проте, одна Обласна програма розвитку підприємництва – це ще не свідчення системного підходу до стратегічного розвитку підприємництва.

Навпаки, аналіз самої програми дає можливість побачити її слабкі місця і сформулювати деякі пропозиції щодо побудови стратегії розвитку підприємництва Чернівецької області, зокрема регіонального підприємництва.

Підтримка стратегічного розвитку підприємництва Чернівецької області з боку органів державної влади має бути спрямована на:

1) забезпечення доступу підприємництва до фінансових ресурсів шляхом бюджетного фінансування, стимулювання банківської сфери до кредитування підприємницьких структур;

2) запровадження системи державних замовлень та державних закупівель;

3) спрямування зусиль на підвищення технічної оснащеності і підготовки кадрів для підприємництва (пільговий продаж обладнання, що є у розпорядженні або власності місцевої влади, фінансування спеціалізованих курсів професійної підготовки, поширення спеціальної літератури);

4) підтримка розвитку депресивних районів області за рахунок створення навколо успішних підприємств “малих” технопарків, промислових “точок росту” тощо;

5) підвищення ефективності застосування таких методів впливу на підприємництво як регулювання місцевих податків і зборів, здійснення перевірок та накладання штрафів, ліцензування.

Характеризуючи сьгоднішні підходи до розвитку підприємництва Чернівецької області, можна констатувати відсутність стратегічного планування у процесах розвитку підприємництва області.

Таким чином, виникає необхідність формування стратегії розвитку підприємництва Чернівецької області.

Як зазначалося вище, неможливо побудувати єдину загальну стратегію для розвитку регіонального підприємництва для всіх регіонів, оскільки кожному з них притаманна власна стратегія розвитку, власні принципи її розробки та заходи по реалізації. Ми зосередимо увагу на розробці стратегії розвитку регіонального підприємництва Чернівецької області, про що свідчить наступний пункт дослідження.

2.2. Соціально-економічний аналіз тенденцій розвитку підприємництва Чернівецької області

Аналіз підприємницького сектору Чернівецької області проводиться на основі статистичних даних Чернівецького обласного управління статистики, Представництва Держпідприємництва у Чернівецькій області та інших статистичних матеріалів.

Оскільки ми досліджуємо стратегію розвитку підприємництва регіону на прикладі регіонального підприємництва, то позиціонувати його в даному випадку будемо як сукупність суб'єктів малого підприємництва Чернівецької області, згідно Указу Президента України від 12.05.2016 року №456/98 “Про державну підтримку малого підприємництва”, без врахування суб'єктів підприємництва – фізичних осіб, якщо інше окремо не обумовлено, оскільки статистичні дослідження по них провести достатньо важко.

Підприємництво відіграє важливу роль у становленні економіки краю. Розвиток регіонального підприємництва та його вклад у економіку області характеризується наступними параметрами.

Аналіз охоплює період 2017-2021 років (за окремими критеріями аналіз проводився за інший період, визначений у дослідженні окремо), протягом останніх років не сталося відчутних зрушень у розвитку регіонального підприємництва. Внесок малих підприємств у загальні обсяги виробництва у 2017 році склав 17% (по Україні – 11,1%), у 2018 – 15,8% (по Україні – 6,9%), у 2019 – 16,6% (по Україні – 7,3%), у 2020 – 20,3% (по Україні – 7,3%), у 2021 – 21%. Відповідно ними було виготовлено продукції, товарів, робіт та послуг у 2017 році на суму 171 млн.грн., у 2018 – 217,3 млн.грн., у 2019 – 272,6 млн.грн., у 2020 – 306,3 млн.грн., у 2021 – 373,2 млн.грн.

Проаналізуємо структуру виробництва малими підприємствами у загальному виробництві за видами економічної діяльності (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Частка виробництва малих підприємств у загальному обсязі виробництва Чернівецької області за видами економічної діяльності у 2018-2021 роках, %

Вид економічної діяльності	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	1,3	1,4	1,7	1,3
Рибне господарство	0,01	0,01	0,01	0,01
Промисловість	5,1	5,6	6,2	6,6
Будівництво	1,6	2	3,3	3,4
Оптова та роздрібна торгівля (включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту)	4,3	4	3,7	3,8
Готелі та ресторани	0,6	0,6	0,8	0,8
Транспорт (включаючи зв'язок)	1	1	1,4	1,5
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	1	1,2	1,9	2
Державне управління	0,02	0,02	0,04	0,01

Освіта	0,2	0,2	0,3	0,3
Охорона здоров'я та соціальна допомога	0,2	0,1	0,2	0,3
Колективні, громадські та особисті послуги	0,4	0,5	0,7	0,8

У 2018 році найбільшу частку у загальному виробництві займала промисловість (5,1%), за нею йшли оптова і роздрібна торгівля (4,3%), будівництво (1,6%), сільське господарство, мисливство та лісове господарство (1,3%), решта видів економічної діяльності займали у загальному виробництві менше 1% кожен.

У 2019 році ситуація дещо змінилася. Відбувся ріст вкладу ряду видів економічної діяльності малих підприємств у загальний обсяг виробництва, а деяких – навпаки, частка знизилась. Так, промислові підприємства збільшили свою частку до 5,6%, оптової та роздрібною торгівлі – знизили до 4%, обсяги виробництва будівельних підприємств зросли до 2%, підприємства сільського господарства, мисливства та лісового господарства збільшили обсяг до 1,4%, також відбувся ріст обсягів підприємств за видом економічної діяльності “операцій з нерухомістю” до 1,2%, решта видів знову не перейшла 1%-й бар'єр.

Підводячи проміжний підсумок по обсягах виробництва малими підприємствами можна відмітити певні закономірності.

Таблиця 2.3

Кількість малих підприємств Чернівецької області за видами економічної діяльності за 2016-2021 роки

	2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	од.	% до підс.	од.	% до підс.	од.	% до підс.	од.	% до підс.	од.	% до підс.	од.	% до підс.
Всього	2445	100,0	2747	100,0	2975	100,0	3569	100,0	3668	100	3737	100
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	59	2,4	75	2,7	192	6,5	307	8,6	313	8,5	350	9,4
Рибне господарство	2	0,1	2	0,1	2	0,1	3	0,1	6	0,1	6	0,2
Добувна промисловість	6	0,2	5	0,2	6	0,2	7	0,2	4	0,1	4	0,1
Обробна промисловість	487	20,0	556	20,2	606	20,4	739	20,7	817	22,3	764	20,4
Виробництво електроенергії, газу та води	6	0,2	8	0,3	9	0,3	11	0,3	6	0,2	7	0,2
Будівництво	164	6,7	201	7,4	218	7,3	262	7,3	262	7,1	286	7,6
Оптова та роздрібна торгівля (включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту)	1179	48,2	1284	46,7	1232	41,4	1367	38,3	1284	35	1209	32,3
Готелі та ресторани	130	5,4	132	4,8	145	4,9	148	4,1	153	4,2	154	4,1
Транспорт (включаючи зв'язок)	81	3,3	106	3,9	145	4,9	211	6,0	239	6,5	271	7,3
Фінансова діяльність	8	0,3	6	0,2	19	0,6	21	0,6	23	0,6	22	0,6
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	187	7,7	213	7,8	241	8,1	315	8,8	357	9,7	441	11,8
Державне управління	6	0,2	5	0,2	5	0,2	5	0,1	8	0,2	8	0,2
Освіта	20	0,8	26	0,9	29	1,0	32	0,9	35	1	41	1,1
Охорона здоров'я та соціальна допомога	19	0,8	31	1,1	28	0,9	35	1,0	37	1	45	1,2
Колективні, громадські та особисті послуги	91	3,7	97	3,5	97	3,2	106	3,0	124	3,4	129	3,5

Загальна кількість підприємств зросла протягом 2021 року на 1,9%. Темпи росту кількості діючих підприємств у 2021 році аналогічні 2020 року та у 7 разів нижчі, ніж у 2019, коли ріст склав 20%, у 3 рази нижчі, ніж у 2018 році, коли ріст склав 8,3 та у 4,4 разу нижчі, ніж у 2017 році, коли ріст склав 12,4%.

У більшості досліджуваних сфер економічної діяльності темпи росту абсолютної кількості малих підприємств змінювались досить хаотично, причому загальна структура кількості малих підприємств за видами економічної діяльності залишалась приблизно однаковою.

Практично в усіх основних сферах, за виключенням, можливо, транспорту, темпи росту то збільшувались, то знижувались, а в торгівлі у

2018 і 2020 і 2021 роках та обробної промисловості у 2021 році абсолютна кількість підприємств навіть зменшилась на 4%, на 6% та на 5,8% і на 6,5% відповідно у порівнянні з попереднім роком.

Кількість підприємств за видами економічної діяльності, що займають у структурі кількості малих підприємств області менше 3% кожен, відзначалися відносною стабільністю: приріст був або нульовий, або на рівні 1-2 підприємства у рік в сторону збільшення або зменшення.

Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств, що випускали продукцію і надавали послуги склала у 2018 році 82,1%, у 2019 – 80,4%, у 2020 – 82,7%, у 2021 – 88,7%. Найбільше малих підприємств у сферах “операції з нерухомістю” – 94,2% (у 2018 році – 91,3%, у 2019 – 91,6%, у 2020 – 93,9%), “готелі та ресторани” – 94,2% (у 2018 році – 91,8%, у 2019 – 90,9%, у 2020 – 93,3%), “оптова і роздрібна торгівля” – 86,2% (у 2018 році – 91,7%, у 2019 – 88,7%, у 2020 – 86,4%), “транспорт” – 94,9% (у 2018 році – 85,8%, у 2019 – 87,1%, у 2020 – 92,2%).

У промисловості їх частка склала у 2018 році 79,2%, у 2019 – 77,4%, у 2020 – 80,1%, у 2021 – 83,4%.

У 2021 році у економіці регіону працювало 96756 осіб, в тому числі 31349 осіб на малих підприємствах, що складає 32,4%. З них 7642 особи, тобто 24,4%, було зайнято на мікропідприємствах з чисельністю зайнятих до 10 осіб, решта 23707 осіб, або 75,6%, – на підприємствах, де зайнято більше 10 осіб.

Згідно статистичних даних, у 2020 році у економіці регіону працювало 105556 осіб, в тому числі 30738 – було зайнято на малих підприємствах, що складає 29,1%. З цих 30,7 тис. осіб 7531 чоловік, тобто 24,5%, було зайнято у мікропідприємствах з чисельністю зайнятих до 10 чоловік, решта 23207 чоловік, або 75,5% - на підприємствах з чисельністю зайнятих від 11 до 50 чоловік.

У 2019 році у економіці регіону працювало 117802 особи, в тому числі 29729 – було зайнято на малих підприємствах, що складає 25,2%. З цих 29

тис. осіб 7610 чоловік, тобто 25,6%, було зайнято у мікропідприємствах з чисельністю зайнятих до 10 чоловік, решта 22119 чоловік, або 74,4% - на підприємствах з чисельністю зайнятих від 11 до 50 чоловік.

Кількість зайнятих на малих підприємствах у 2018 році складала 29599 осіб, у 2017 році – 25156 осіб. Відповідно, кількість працюючих на малих підприємствах протягом останніх трьох років зросла на 17,7% у 2018 році у порівнянні з 2017, та на 0,4% у 2019 році порівняно з 2018, тобто фактично залишилась незмінною.

Розподіл кількості зайнятих на підприємствах різної величини виглядає наступним чином (рис. 2.2).

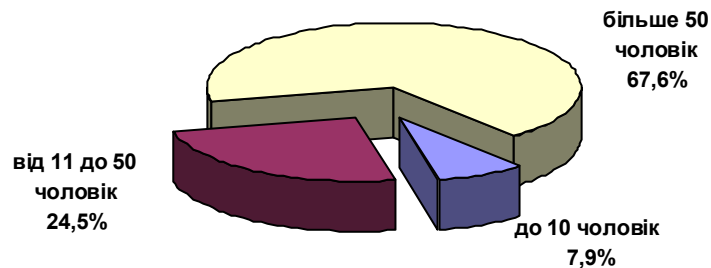

Рис. 2.2. Розподіл кількості зайнятих на підприємствах різної величини у Чернівецькій області у 2021 році

Серед підприємств основних видів економічної діяльності найбільшою часткою зайнятих у регіональному підприємстві по відношенню до загальної кількості працюючих у цьому виді у 2021 році відзначались підприємства, що займаються операціями з нерухомістю. Ця частка складала 61,3%. На другому місці з точки зору частки працюючих на малих підприємствах опинились підприємства виду “готелі та ресторани” (62,8%), а далі: “колективні, громадські та особисті послуги” (57,1%), “торгівля...” (53,2%), будівництво (45,8%), транспорт (48,7%), обробна промисловість (29,4%), рибне господарство (13,9%), сільське господарство, мисливство та лісове господарство (14,3%), а також виробництво електроенергії, газу та води (1,7%).

Цікаво, що частка зайнятих на малих підприємствах неринкового сектору (до неринкового сектору відносяться такі види економічної діяльності: державне управління, освіта, охорона здоров'я та соціальна допомога) у загальній кількості зайнятих у 2021 році була навіть вищою, ніж у ринковому секторі, за виключенням освіти. Так, частка зайнятих у сфері державного управління (маються на увазі підприємства, що працюють на умовах госпрозрахунку, про що зазначалось вище) склала 100%, тобто всі зайняті на підприємствах за видом “державне управління” працювали на малих підприємствах, далі йде охорона здоров'я та соціальна допомога (100%) і, нарешті, освіта (47%).

Діяльність цих підприємств у даному дослідженні аналізу не піддається, оскільки їх загальна кількість та чисельність зайнятих у структурі малих підприємств є досить низькою: разом це лише 71 підприємств (або 2% від загальної кількості малих підприємств), на яких зайнято 1012 осіб (або 3,2% від загальної кількості зайнятих у регіональному підприємництві).

Частку зайнятих у регіональному підприємництві відносно загальної кількості працюючих за видами економічної діяльності ілюструє Рис. 2.3.

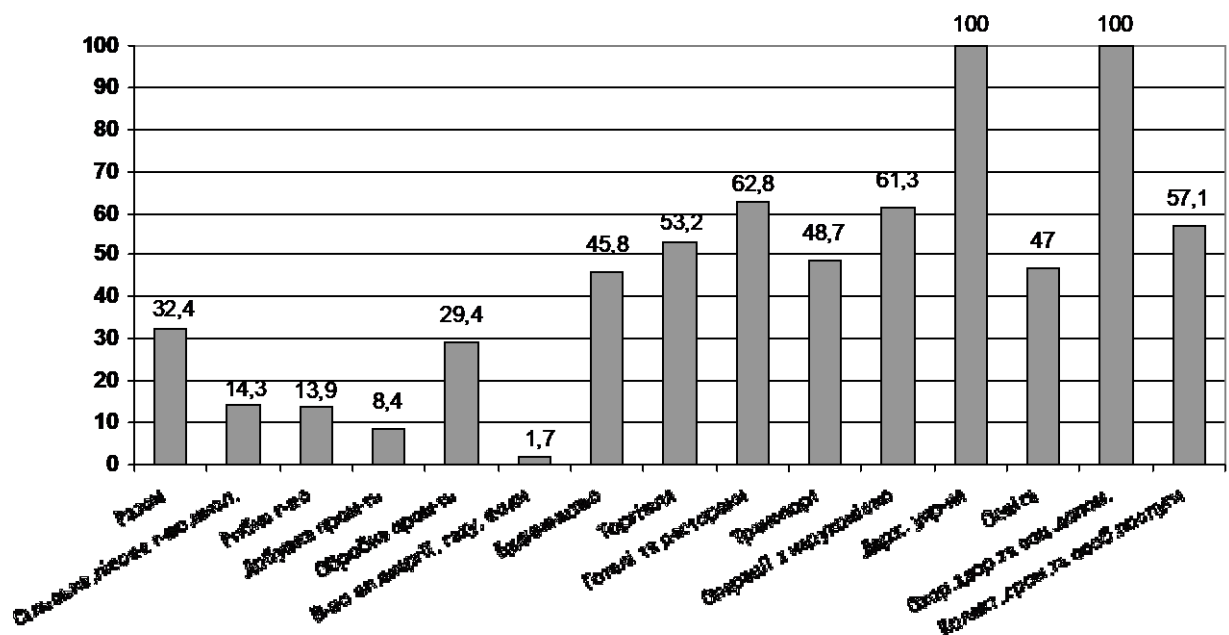

Рис. 2.3. Частка зайнятих на малих підприємствах від загальної кількості працівників по основних видах діяльності у Чернівецькій області у 2021 році, %

Згідно ситуації, що склалась на кінець 2021 року чверть (26,8%) від загальної кількості працюючих на малих підприємствах склали працівники, що зайняті у сфері обробної промисловості. На другому місці з часткою 22% знаходилась торгівля. Займаючи третє місце сільське господарство, мисливство та лісове господарство мало частку вже у 2 рази меншу (13%), ніж обробна промисловість, але вищу, ніж будівництво (10,1%). Далі йдуть підприємства сфери операцій з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам (9,2%). Наступною йде сфера транспорту з часткою 6,2%.

У решті 8 сферах працювало 12,7% від загальної кількості зайнятих у регіональному підприємстві, причому більшість припадало на готелі та ресторани (4,3%) та колективні, громадські та особисті послуги (4,6%). За ними у порядку зменшення йшли освіта (1,6%), охорона здоров'я та соціальна допомога (1,4%), державне управління (0,3%), рибне господарство (0,1%).

Аналіз кількості малих підприємств та кількості зайнятих на них працівників не дає повної картини розвитку районів краю. Розглянемо структуру виробництва регіону у районному розрізі. У 2019-2021 роках виробництво продукції, робіт, послуг по районах області ілюструють дані табл. 2.4. Переважна більшість продукції регіону виробляється у обласному центрі – Чернівцях (біля 67%). Найбільше серед районів продукції виробляють Сторожинецький та Новоселицький райони (відповідно 4,8% та 4,4% відповідно), що в сукупності складає частку у 9,2% у загальному виробництві.

Обсяг продукції малих підприємств по районах у 2019-2021 роках у
Чернівецькій області

	2019		2020		2021	
	Обсяг продукції, млн.грн.	У % до підсумку	Обсяг продукції, млн.грн.	У % до підсумку	Обсяг продукції, млн.грн.	У % до підсумку
По області	272,6	100	306,3	100	373,2	100
м. Чернівці	181,3	66,5	196,5	64	249,1	66,7
м. Новодністровськ	13,4	4,9	15,5	5,1	13,2	3,5
Вижницький район	8,7	3,2	9,6	3,1	14,5	3,9
Герцаївський район	1,7	0,6	2,3	0,8	2,1	0,6
Глибоцький район	6,7	2,5	13,3	3,7	9,3	2,5
Заставнівський район	9,6	3,5	66,7	2,2	8,5	2,3
Кіцманський район	8,9	3,3	8,3	2,7	12	3,2
Кельменецький район	4,4	1,6	6,7	2,2	5,87	1,6
Новоселецький район	11,1	4,1	14,6	4,8	16,4	4,4
Путильський район	4,9	1,8	7,4	2,4	6,3	1,7
Сокирянський район	5,1	1,9	5,1	1,7	5,7	1,5
Сторожинецький район	9,3	3,4	11,4	3,7	17,9	4,8
Хотинський район	7,4	2,7	10,9	3,6	12,4	3,3

За кількістю виробленої продукції на одне підприємство райони розподілились наступним чином (табл. 2.5):

Таблиця 2.5

Обсяг продукції у розрахунку на одне мале підприємство по районах у
2019-2021 роках у Чернівецькій області

	2019		2020		2021	
	Обсяг продукції, тис.грн.	Рейтинг	Обсяг продукції, тис.грн.	Рейтинг	Обсяг продукції, тис.грн.	Рейтинг
По області	76,4	6	83,5	6	99,9	5
м. Чернівці	84	4	92,9	4	112,5	2
м. Новодністровськ	165,7	1	207,3	1	145	1
Вижницький район	45,1	14	33,4	14	73,2	8
Герцаївський район	82,8	5	54	12	53,8	14
Глибоцький район	49,6	11	95,2	3	67	9
Заставнівський район	93,8	3	58	10	76,6	7
Кіцманський район	47,1	12	47,7	13	82,2	6

Кельменецький район	52,8	9	89	5	60,4	13
Новоселецький район	102,3	2	100,8	2	100	4
Путильський район	51,8	10	78,8	7	66,3	10
Сокирянський район	58,3	8	64,1	9	65,6	11
Сторожинецький район	45,9	13	72,4	8	109,1	3
Хотинський район	67,6	7	57,4	11	64,2	12

Згідно даних табл. 2.5 за критерієм виробництва на одне підприємство абсолютним лідером є Новодністровськ (145 тис.грн.), далі з відривом йдуть підприємства м. Чернівці (112,5 тис.грн.), Сторожинецького району (109,1 тис.грн.), четверте місце займають підприємства Новоселицького району (100 тис.грн.).

В середньому по області вироблялось продукції на 99,9 тис.грн. одним підприємством, що в рейтингу табл. 2.5 займає 5 місце.

Аналіз регіонального підприємництва районів дозволяє зробити деякі узагальнення. Регіональне підприємництво краю розвинене досить нерівномірно. Основна маса підприємств та зайнятих на них працівників зосереджені у обласному центрі. Переважна більшість продукції також виготовляється на малих підприємствах Чернівців.

Райони області характеризуються незначним вкладом у економіку області через слабкий розвиток районного регіонального підприємництва. Якщо не враховувати обласний центр, залежно від обраного критерію лідерами є різні райони: за кількістю підприємств – Вижницький район, за кількістю зайнятих на малих підприємствах – Вижницький район, за обсягами виробництва – Сторожинецький район, за обсягами виробництва на одне мале підприємство – Новодністровськ (причому за цим показником Новодністровськ випереджає навіть підприємства Чернівців).

Малі підприємства у районах зосереджені переважно у торгівлі, сільському господарстві та промисловості. Спостерігається така тенденція: якщо сільськогосподарські підприємства роззосереджені по території району, то підприємства інших видів діяльності – в районних центрах, що дозволяє

стверджувати про відсутність належного ступеня розвитку регіонального підприємництва та свідчить про однотипність проблем у розвитку регіонального підприємництва як великих міст, так і сільських районів.

В цілому, аналіз районів краю показує, що розвиток кожного з них багато в чому визначається тими господарсько-економічними традиціями, які були закладені за часів радянської окупації та, на жаль, домінують у районах і по сьогодні, та ресурсними особливостями районів. Говорити про розвиток пріоритетних напрямків в економіці кожного району не доводиться.

Дещо інша ситуація склалась у містах Новодністровську та Чернівцях. Тут регіональне підприємництво знаходиться на значно вищому рівні розвитку, ніж у районах. Диференціація настільки велика, що ці два міста так впливають на середні показники області, що за деякими з них регіон випереджає середньоукраїнське значення (рівень зайнятості, вклад у виробництво регіону тощо).

Таким чином, підприємці Чернівецького регіону відчують на собі значний тиск з боку контролюючих органів, які покликані не заважати, а навпаки, сприяти розвитку регіонального підприємництва, всебічно допомагати та заохочувати його. Власне перевірки повинні носити не фіскальний, а контролюючий характер. У деяких контролюючих органах навіть є планові завдання по сумах стягнених штрафів, по наповненню спеціальних “благодійних” та спеціальних фондів, чого у жодній країні з розвинутою ринково орієнтовною економікою нема.

Друге місце посідає ринковий фактор – обмежений попит. Проте ця проблема носить суто внутрішній характер по відношенню до підприємців і пов’язана з професіоналізмом як самого підприємця, так і його менеджерів. Впровадження сучасних методів управління, застосування елементів стратегічного мислення тощо дозволяє якщо не усунути, то щонайменше полегшити дану проблему.

Третє місце знову посідає ринковий фактор – інфляція. Проте, дослідження проводились у 2018 році, коли вона становила 25,8% (у 2017 –

19,2%). У 2019 році індекс інфляції вже склав 106,1%, а у 2020 році спостерігалась дефляція у розмірі 0,6%, тобто намічається тенденція по зменшенню ваги проблеми інфляції.

Далі йдуть нерівні умови конкуренції, створені у своїй більшості не стільки конкурентами, скільки державою.

П'яте місце посідає проблема корупції. За нею йде проблема державного регулювання бізнесу. Зауважимо, що підприємства регіонального підприємництва несуть на собі значно більший тягар перевірок, ніж великі підприємства, та мають менше ресурсів для подолання наслідків перевірок, про що зазначалось вище.

Виходячи з вищевказаного, враховуючи загальноукраїнські тенденції та умови розвитку регіонального підприємництва, визначаючи виключну важливість його розвитку для економіки буковинського краю на основі визначених пріоритетів, що ґрунтуються на його історико-економічних та природно-географічних особливостях, ми можемо стверджувати, що загалом рівень розвитку регіонального підприємництва у Чернівецькій області явно недостатній з точки зору як вимог раціональної структури економіки регіону, так і потреб перехідного періоду.

2.3. Оцінка впливу зовнішнього середовища на розвиток підприємництва Чернівецької області

Визнання, з одного боку, вагомої економічної, соціальної і політичної ролі регіонального підприємництва, а з другого – деформованої з точки зору потреб економіки перехідного періоду його структури та незадовільного рівня розвитку, висуває потребу формування та реалізації відповідної стратегії розвитку регіонального підприємництва, яка б ґрунтувалась на взаємодії трьох суб'єктів: підприємство, влада, громадськість. Тільки їх співпраця у напрямку розвитку регіонального підприємництва, реалізації

його пріоритетів, здатна грамотно побудувати та реалізувати ефективну стратегію.

Недооцінка ролі регіонального підприємництва, ігнорування його економічного і соціального потенціалу можуть набути характеру стратегічного прорахунку. Розробка ефективної стратегії розвитку регіонального підприємництва у своїй основі повинна ґрунтуватися на врахуванні особливих, об'єктивно обумовлених, специфічних рис регіонального підприємництва, оскільки воно не є зменшеною моделлю або копією великого, а характеризується власним шляхом розвитку та господарювання. Невеликі масштаби функціонування обумовлюють якісні відмінності у механізмі діяльності, системі управління, зовнішньому середовищі тощо.

Аналіз регіонального підприємництва Чернівецької області (як і інших регіонів) показує, що його зовнішнє середовище відрізняється особливою, порівняно з великим (національного масштабу) підприємництвом, невизначеністю та кон'юктурою, яка швидко змінюється. Тобто ми говоримо, що на регіональне підприємництво впливають, так би мовити, два зовнішніх середовища: регіональне середовище та національне середовище, що значно ускладнює господарську діяльність підприємств.

Тому сфера діяльності регіонального підприємництва обмежена у більшості випадків місцевими, локальними ринками, які на відміну від ринків великих підприємств характеризуються вищим ступенем стихійності та непередбачуваності.

Крім цього, особливістю, що досить сильно коригує функціонування регіонального підприємництва є та, що воно у відносинах із великим підприємництвом, державою, фінансово-кредитними інститутами грає підпорядковану роль і об'єктивно не може на рівних конкурувати з великими підприємствами.

Сукупність таких характеристик обумовлює специфічність регіонального підприємництва та визначає його переваги – оперативність,

гнучкість, інноваційність, нестандартність у прийнятті рішень, адаптованість, ризиковість, швидку окупність інвестицій, низький рівень стартових та капітальних витрат тощо.

Але самі лише позитивні особливості не можуть забезпечити належних умов господарювання підприємств. Враховуючи те, що в умовах постсоціалістичної економіки підприємництву довелося за кілька років долати той шлях, який підприємництво економічно розвинутих країн пройшло протягом десятиріч, особливої ваги набуває державна підтримка регіонального підприємництва в регіонах.

Перш за все державна підтримка повинна спрямовуватись на забезпечення правових, економічних, інфраструктурних умов та стимулів для ефективного й стійкого розвитку регіонального підприємництва. Функції, покладені на державу, можна поділити на дві групи: функції центральної влади та функції місцевої влади.

Перша група функцій полягає у створенні та підтримці на відповідному рівні умов функціонування регіонального підприємництва, регулювання його розвитку у довгостроковій перспективі тощо.

Друга група функцій включає в себе належне забезпечення стійкого розвитку регіонального підприємництва на місцях, створення або сприяння створенню розвинутої інфраструктури регіонального підприємництва, підтримка її на належному сучасному рівні, регулювання функціонування регіонального підприємництва у середньо- та короткостроковій перспективі тощо.

При цьому держава не повинна створювати “тепличні” умови для малих підприємств, які викривлюють дію ринкових регуляторів, а лише здійснювати загальний нагляд за ними. Нормально функціонуючий ринковий механізм спроможний самостійно розставити акценти у конкурентному розвитку підприємств не залежно від розміру, за умови виправданого коригування у межах державної підтримки підприємництва.

Виходячи з таких передумов, сформулюємо основні напрямки по розв'язанню соціально-економічних проблем підприємницької діяльності краю:

- 1) політика влади по відношенню до регіонального підприємництва;
- 2) покращення зовнішнього регіонального середовища;

Чернівецька область є прикордонним регіоном, це визначає певні особливості функціонування її регіонального підприємництва, оскільки на формування стратегії розвитку регіонального підприємництва значний вплив чинять транскордонні фактори.

На даний час Чернівецька область разом зі Львівською, Закарпатською та Івано-Франківською областями входить до складу Карпатського єврорегіону, заснованого у 2011 році спільно з прикордонними територіями Польщі, Угорщини та Словаччини.

Також Чернівецькою областю спільно з прикордонними повітами Молдови та Румунії створено єврорегіон “Верхній Прут”.

Транскордонне співробітництво з країнами Центрально-Східної Європи відіграє важливу роль як чинник не лише процесу європейської інтеграції, але й внутрішнього розвитку.

Проте, на даний момент транскордонне співробітництво регіональною і центральною владою розглядається лише як складова зовнішньоекономічної діяльності регіону (та й, з рештою, держави в цілому) в межах повноважень, делегованих центральними органами влади на рівень місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій.

Це значно обмежує можливості використання міжрегіонального співробітництва як інструменту територіального розвитку, залучення до цього регіонального підприємництва, громадських організацій, без чого воно не може бути повністю ефективним.

Таким чином, виходячи із запропонованої схеми підтримки регіонального підприємництва, враховуючи його особливості та аналіз динаміки та стану його розвитку, можна говорити, що одним із головних

інструментів державної політики підтримки регіонального підприємництва на регіональному рівні мають бути програми розвитку регіонального підприємництва, розроблені владними структурами спільно з представниками підприємницьких структур та громадськості регіону.

Аналіз політики місцевої влади Чернівецької області щодо підтримки регіонального підприємництва краю свідчить про наступне.

Важливим недоліком діяльності влади щодо підтримки регіонального підприємництва була і є відсутність власної оцінки виконання запланованих заходів в цілому, що свідчить про формальне відношення влади до цих питань. Становлення та розвиток регіонального підприємництва у Чернівецькій області багато в чому стримується через відсутність достатньої кількості коштів, виділених на його підтримку органами місцевої влади та самоврядування. Варто зауважити, що виконання положень програм можливе лише за умови повного та своєчасного фінансування їх складових.

Номінально у Чернівецькій області функціонує 4 біржі, 1 комерційний банк, 25 філій банків, 1 інвестиційна компанія, 57 філій та представництв страхових компаній, 24 аудиторських фірми, 15 кредитних спілок, 2 бізнес-центри, торгово-промислова палата, регіональний аукціонний центр Національної мережі аукціонних центрів. Фактично діючих суб'єктів інфраструктури було значно менше та й обсяги їх діяльності були недостатніми, територіальна структура – недосконалою (майже всі вони знаходились у обласному центрі).

Фінансове забезпечення програми повинно було здійснюватись за рахунок обласного та місцевих бюджетів, коштів комерційних банків (кредитів), власних коштів суб'єктів підприємницької діяльності, міжнародних фондів, інвестицій (в тому числі іноземних).

Загалом для реалізації програми було заплановано коштів на суму 2,4 млн.грн. (для порівняння аналогічна програма, наприклад, сусідньої Тернопільської області потребувала коштів на суму 38,2 млн.грн.).

Єдиним розробником програми виступило Головне управління економіки облдержадміністрації. На нашу думку, до розробки програми варто було б включити також райдержадміністрації, міські та районні ради, вищі навчальні заклади, громадські об'єднання підприємців, представників громадськості, створити відповідну робочу групу за їх обов'язковою участю, яка б і розробляла дані програми та відповідала за її виконання. Таким чином забезпечується відкритість та прозорість програм, їх доступність для обговорення, коригування та інформування про неї самих підприємців.

Із аналізу діяльності державних органів влади щодо покращення функціонування регіонального підприємництва ми робимо висновок про недостатність уваги щодо розвитку інфраструктурного забезпечення регіонального підприємництва, оскільки важливість цього напрямку в удосконаленні середовища господарювання підприємств не викликає сумнівів. Зосередження уваги на цьому пріоритетному напрямку дає можливість вирішити одразу кілька проблем.

По-перше, вирішується власне проблема інфраструктурного забезпечення регіонального підприємництва.

По-друге, активізується діяльність по створенню нових підприємств, а відповідно, і збільшення кількості нових робочих місць, ріст податкових надходжень тощо, оскільки самі суб'єкти інфраструктури є такими ж суб'єктами підприємництва, як і фірми, які вони обслуговують.

По-третє, розвиток інфраструктури вносить активну інноваційну складову у розвиток регіонального підприємництва, спрямовує його діяльність у інноваційну сферу, орієнтує на досягнення світового рівня розвитку техніки, технологій, менеджменту, маркетингу тощо.

У 2019 році значно активізувалась діяльність органів влади по відношенню до розвитку регіонального підприємництва. Був запроваджений контроль облдержадміністрації спільно з Представництвом Держпідприємництва за виконанням нормативно-правових актів України, що регулюють підприємницьку діяльність, надавалась методична допомога

райдержадміністраціям і міськвиконкомам міст, представники згаданих структур регулярно брали участь у “круглих столах”, семінарах, нарадах з питань розвитку регіонального підприємництва на визначені теми, на які були запрошені також мас-медіа, таким чином непрямо здійснювалось висвітлення проблем регіонального підприємництва та шляхів їх подальшого вирішення.

Респонденти оцінювали за 10-бальною шкалою ступінь важливості 20 факторів, що впливають на розвиток підприємництва Чернівецької області (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Проблеми підприємництва у Чернівецькій області

№	Проблеми підприємництва	Значимість проблеми
1.	Надмірний бюрократизм, часті перевірки	9,7
2.	нестабільність і непослідовність дій держави по відношенню до підприємництва	9,5
3.	корупція, хабарництво чиновників	8,9
4.	відсутність стимулюючої ролі оподаткування	7,8
5.	недостатня підтримка владою, відсутність стратегічного планування	6,6
6.	нестача фінансових ресурсів	6,5
7.	труднощі з підбором кваліфікованих кадрів	4,5
8.	труднощі зі збутом	4
9.	проблеми лізингу	3,9
10.	чесність партнерів	3,7
11.	пошук і доступ до інформації про ринок, товари, послуги	3,5
12.	аудит та інші бізнес-послуги	3,4
13.	транспортні проблеми	3
14.	купівля сировини, матеріалів, обладнання	2,9
15.	пошук партнерів, посередників, субпідрядників	2,8
16.	нестача виробничих приміщень	2,8
17.	проблеми зв'язку (телекомунікацій)	2,6
18.	злочинність, рекет	2,3
19.	негативне відношення населення до підприємців та підприємництва	1,9
20.	незгуртованість підприємців	1,8

Згідно даних таблиці, найбільш важливими проблемами є проблеми, пов'язані з діяльністю державних органів: часті перевірки, досить часто необґрунтовані, “по замовленню” конкурентів, чиновників тощо; постійна зміна і непослідовність, безсистемність дій державних органів влади по відношенню до підприємництва; корупція, хабарництво чиновників.

Основним змістом стратегії розвитку підприємництва Чернівецької області на сучасному етапі має бути його повномасштабне використання як важеля позитивних структурних зрушень, формування конкурентного середовища, інструмента мобілізації ресурсного потенціалу країни (фінансових, трудових, природних, матеріальних, інформаційних ресурсів).

Подальше просування економіки Чернівецької області до встановлення розвинених ринкових відносин накладає на підприємництво певні додаткові зобов'язання щодо відповідності цим відносинам:

- 1) впровадження європейських норм і стандартів у технічній сфері;
- 2) реалізацію вимог щодо соціального забезпечення, пенсійного, медичного страхування та безпеки праці;
- 3) впровадження обов'язкових страхування, аудиту, інших вимог щодо ведення економічної діяльності;
- 4) посилення фіскальної дисципліни та “детінізації” економічних відносин;
- 5) оволодіння сучасними технологіями управління, маркетингу, фінансового аналізу.

Відтак, дієздатна ефективна стратегія розвитку підприємництва потребує застосування комплексу взаємопов'язаних кроків, виходить за межі компетенції спеціалізованих державних органів і повинна ґрунтуватися на взаємодії трьох елементів: підприємництва, влади та громадськості.

Таке поєднання дозволить у повному обсязі досягти поставлених цілей у стратегії розвитку підприємництва регіону та спрямувати його розвиток на перспективу.

Висновки до 2 розділу

1. У соціально-економічному розвитку регіону регіональне підприємництво відіграє виключно важливу роль, оскільки воно є найбільш гнучкою ланкою економіки, яка дає можливість пристосовуватись до змін у зовнішньому оточенні.

2. Проведений аналіз регіонального підприємництва Чернівецької області показав, що його розвиток відбувався нерівномірно. У 2015 та 2019 роках спостерігались стрибки кількості малих підприємств Чернівецької області, відповідно, на 63% та 20%. Проте спостерігається загальна тенденція уповільнення темпів приросту кількості суб'єктів регіонального підприємництва.

3. Дослідження продемонстрували концентрацію підприємницьких структур у великих містах. Найвищий рівень розвитку за рядом показників спостерігається у містах Чернівці та Новодністровськ. Найнижчий рівень розвитку – у Герцаївському та Путильському районах.

4. Важливим фактором забезпечення ефективності розвитку регіонального підприємництва є визначення основних перешкод на його шляху. Серед них найбільш важливими автором визначені нестабільність законодавства, відсутність розвиненої інфраструктури, часті перевірки підприємців державними органами. Цікаво, що самі підприємці відзначають дещо інші проблеми, головними з яких є оподаткування, низький попит, нерівні умови конкуренції.

5. В результаті аналітичних досліджень підприємницького середовища на рівні регіону визначена необхідність єдиної стратегії розвитку регіонального підприємництва та його державної підтримки, яку слід спрямовувати, на думку автора, на забезпечення правових, економічних, інфраструктурних умов та стимулів для ефективного й стійкого розвитку регіонального підприємництва.

6. Можна стверджувати, що одним із головних інструментів державної політики підтримки регіонального підприємництва на регіональному рівні має бути стратегія розвитку регіонального підприємництва, яка реалізується через механізм регіональних програм, розроблених владними структурами спільно з представниками підприємницьких структур та громадськості регіону.

ВИСНОВКИ

Дослідження підприємництва в цілому та його регіональної складової – регіонального підприємництва, визначення його місця і ролі у регіональному розвитку та методичні підходи до побудови і реалізації стратегії його розвитку дозволяють зробити наступні висновки і узагальнення:

1. Регіональне підприємництво слід розглядати як особливу прогресивну форму економічної діяльності, що функціонує на принципах поєднання особистих інтересів із суспільною вигодою.

Регіональне підприємництво поступово набуває все важливішої ролі у економіці країни. Проте, ряд питань теоретичного характеру в недостатній мірі розроблені і висвітлені в економічній літературі, що гальмує розвиток підприємництва на рівні регіону і знижує ефективність його функціонування.

Економічно розвинуті країни приділяють значну увагу розвитку підприємництва: створюються спеціалізовані органи управління та підтримки, реалізуються програми та концепції, що базуються на стратегічному підході тощо. Проте Україні притаманні власні особливості, які потрібно враховувати при побудові стратегії розвитку українського регіонального підприємництва, тому повністю використати зарубіжний досвід неможливо.

2. В магістерській роботі запропоновано виокремити регіональне підприємництво з усієї сукупності суб'єктів підприємництва регіону у окремий, специфічний, сектор економіки, і на його прикладі розкрити механізми побудови стратегії розвитку підприємництва у регіоні. Під регіональним підприємництвом розуміється кластер або сукупність суб'єктів підприємництва, яка розташована і функціонує у межах окремого регіону, використовує ресурси регіону і є суб'єктом місцевих або регіональних ринків.

3. Дослідження напрацювань вчених з даних питань визначили необхідність уточнення деяких положень стратегія розвитку підприємництва

у регіоні, зокрема, принципів побудови, мети та цілей, об'єкту стратегії, суб'єктів стратегії. Автором було визначено кожне із зазначених понять.

4. Проаналізувавши різні підходи до формування стратегії розвитку підприємництва на рівні регіону, у дослідженні запропонована власна етапність у побудові стратегії, яка включає три рівні: попередній (визначаються принципи побудови, мета, цілі, об'єкт, суб'єкти, аналізується розвиток регіонального підприємництва), основний (визначаються пріоритети на перспективу, стратегічні альтернативи), заключний (визначаються механізми реалізації стратегії, проводиться її оцінка).

5. Аналіз і оцінка підприємництва проводилися на прикладі Чернівецької області як регіону з досить високим підприємницьким потенціалом. Як приклад, було взято окремий сектор підприємництва – регіональне підприємство. Дослідження проводились у контексті державної політики сприяння розвитку регіонального підприємництва України та загальної економічної ситуації в державі і показали наступне.

6. Поглиблений аналіз підприємництва Чернівецької області показав, що основними перешкодами на шляху розвитку підприємництва є нестабільність законодавства, відсутність розвиненої інфраструктури, часті перевірки підприємців державними органами. Цікаво, що самі підприємці відзначають дещо інші проблеми, головними з яких є оподаткування, низький попит, нерівні умови конкуренції.

7. Політика підтримки регіонального підприємництва повинна ґрунтуватись на концепції комплексного підходу. У цьому контексті основними напрямками стратегії розвитку регіонального підприємництва повинні стати:

- 1) розвиток підприємницького потенціалу;
- 2) покращення регіонального підприємницького середовища (саморозвиток підприємництва через механізми лобіювання власних інтересів тощо, політика громадськості щодо розвитку підприємництва, інфраструктурне забезпечення розвитку).

8. Одним із чинників активізації підприємницького процесу є використання системного підходу при формуванні стратегії, суть якого у тому, що стратегія повинна будуватись на основі аналізу структури регіонального підприємництва. У роботі обґрунтована необхідність виділення двох категорій підприємництва:

1) діюче регіональне підприємництво (“аматорське”, “професійне”, “еліта”);

2) потенційне регіональне підприємництво (“молодь”, “група управлінців”, “представники села”).

Такий підхід сприятиме створенню системи ефективного розвитку регіонального підприємництва на основі пріоритетності сприяння залученню потенційно здатних до започаткування власної справи осіб.

9. Пріоритетним напрямком стратегічного розвитку регіонального підприємництва є розбудова дієвої інфраструктури його підтримки. Під інфраструктурою підтримки регіонального підприємництва в роботі визначена сукупність комерційних, громадських, державних спеціалізованих інституцій, які безпосередньо забезпечують нормальні умови господарювання підприємництва шляхом надання консультаційних, інформаційних, навчальних, майнових, фінансових та інших необхідних послуг.

10. Важливою умовою реалізації стратегії є оцінка її ефективності, яку слід проводити за певною методикою. Тому постає необхідність визначення сукупності критеріїв, що дозволять комплексно оцінити стратегію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Ю.А., Кужель А.В. Україна. Рік 2017 – час підприємництва. Украина. Год 2017 – время предпринимательства. – К.: СОПС Украины, 2017. – 128с.
2. Ансофф І. Стратегічне управління. Пров. з англ. - М.: Економіка, 1989. - 519с.
3. Балабанов Г.В. Соціально-економічна географія і регіональна політика: Збірник наукових праць / за матеріалами доповідей міжнародної науково-практичної конференції 21-23 травня 2016р. Ч. 1. – Львів, 2016. – С.74.
4. Бесараб В, Вреник М, Гулевич Г. Ринкова інфраструктура та розвиток підприємництва в Україні // Україна: аспекти праці. – 2013.- №1-2. – С. 5-7.
5. Білоус Г. Розвиток малого підприємництва в Україні // Економіка України. – 2018. - №2, С. 34-40.
6. Варналій З.С. Основні форми інтеграційної підтримки малого підприємництва // Економіка і підприємництво: стан і перспективи: Зб. наук. праць. – К.: КДТЕУ, 2017, С.11.
7. Голіков В., Кваснюк Б. Теорія і практика малого підприємництва // Економіка України. – 2020. – №2. – С.85.
8. Дибя М.І. Теоретико-практичні аспекти становлення підприємництва // Маркетинг в Україні. – 2019. – №2. – С.22.
9. Дзись Г.В., Павлов В.І. До формування державної політики регіонального розвитку. – Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону. Збірник наукових праць. Випуск V, №1. – Луцьк: Надстир'я, 2017. – С.4.
9. Дзись Г. Малий бізнес як феномен ринкової економіки // Економіка України. – 2016. – №1. – С.84.

10. Долішній М.І. Концептуальні засади регіональної політики / Розвідка і розробка нафтових і газових родовищ. Державний міжвідомчий науково-технічний збірник, №36 (том 7). – Івано-Франківськ: Факел, 2017.
11. Долішній М.І., Козоріз М.А. Моделі державного регулювання в ринковій економіці // Економіка України. – 2017. – №6. – С.13.
12. Долішній М.І., Козоріз М.А., Мікловда В.П., Даниленко А.С. Підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку. – Ужгород: Карпати, 2015. – 363с.
13. Долішній М.І., Мікловда В.П. Передумови формування та реалізації регіональної політики. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Основи формування регіональної соціально-економічної політики (Щорічник наукових праць). Випуск VII / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор М.І.Долішній.- Львів, 2017. – 444 с.
14. Друкер П. Ринок: як вийти у лідери: практика та обґрунтування. - М.: Міжнародна книжкова палата, 2010. - 351с.
15. Дьякон Ю. Ще раз про малий бізнес // Економіка України. – 2018. – №7. – С.47.
16. Дяків Р., Торгашин О. Підприємництво. Економіко-правові важелі підтримки та розвитку // Віче. – 2019. – №9. – С.56.
17. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму (методологія формування, механізми реалізації). – Чернівці: Прут, 2014. – 288с.
18. Єпіфанов А.О., Сало І.В. Регіональна економіка: Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 2017. – 344с.
19. Жук О. Малий бізнес у світі та Україні // Економіка України. – 2013. – №7. – С.33.
20. Загородній А., Громяк Л. Фактори, що визначають розвиток малого бізнесу в Україні // Економіка України. – 2014. – №5. – С.65.

21. Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 19 жовтня 2018 р. № 2063-III // Урядовий кур’єр. – 2018. – 22 листопада.
22. Закон України “Про підприємництво” // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – 2 квітня 2009.
23. Закон України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – №20. – С.82.
24. Закон України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 2019. – №7. – С.35.
25. Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – №51-52. – С.447.
26. Закон України “Про ратифікацію Угоди про підтримку і розвиток малого підприємництва в державах - учасниках СНД” // Урядовий кур’єр. – 2017. – №74-75.
27. Конституція України // Урядовий кур’єр. – 2014. – №129-130.
28. Закон України “Про власність” // Голос України. – 14 квітня 2009.
29. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” // Урядовий кур’єр. – 2013. – №21-22.
30. Закон України “Про підприємства в Україні” // Голос України. – 6 травня 2009.
31. Закон України “Про господарські товариства” // Голос України. – 11 жовтня 2009.
32. Закон України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” // Голос України. – 14 квітня 2010.
33. Закон України “Про Державну програму приватизації” // Урядовий кур’єр. – 2018. – №112.
34. Закон України “Про приватизацію державного майна” // Голос України. – 6 травня 2010.
35. “Заробітчани” годують буковинську економіку. // Молодий буковинець. - №3-4. – 15 січня 2021.

36. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід; За ред. С.Максименка. – К.: Міленіум, 2019.
37. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси, економічне районування: Методологія, теорія. – К., 2014. – 244с.
38. Кваснюк Б., Черевань В. Підприємництву потрібно вчитися // Економіка України. – 2020. – №6. – С.89.
39. Кларк Дж.Б. Розподіл багатства. - М., 1934.
40. Клочко Ю., Черняк Т. Проблеми малого бізнесу в Україні // Економіка України. – 2016. – №1. – С.57.
41. Комарницький І, Свірін В. Напрямки активізації підприємницької діяльності малого підприємництва в процесі становлення ринкової моделі господарювання // Регіональна економіка. – 2019. – №2. – С.50.
42. Концепція державної регіональної економічної політики (проект) // Регіональна економіка. – 2016. – №2. – С.5.
43. Крайник О. Підприємництво як фактор регіонального економічного розвитку // Регіональна економіка. – 2018. – №4. – С.62.
44. Круглянко А. Еволюція категорії “підприємництва” / Дослідження соціально-економічних проблем перехідного періоду: Наук. вісн. Вип. IV – Чернівці: Ант Лтд, 2019. – С.29.
45. Круглянко А., Халавка Т. Підприємництво як стратегічний напрямок розвитку регіону / Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ: Зб. наук. пр. за матеріалами XIII міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 квітня 2020 року, Чернівці). Вип. II. Економічні науки. У 2-х ч. – Чернівці: Ант Лтд, 2020. – Ч.І. – С.209.
46. Круглянко А. Принципи побудови стратегії розвитку підприємництва в регіоні // Регіональна економіка. – 2021. – №1. – С.220.
47. Круглянко А. Регіональна політика: суть та складові елементи / Державне регулювання торгівлі в ринкових умовах: Матеріали міжнар. наук.-

практ. конф. (24-26 жовтня 2019 року, Київ) / Відп. ред. А.А.Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2019. – С.295.

48. Круглянко А. Регіональні особливості розвитку малого бізнесу / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Управління регіональним розвитком” – Сімферополь: Кримська академія природоохоронного і курортного будівництва, 2021. – С.60.

49. Круглянко А., Вдовічен А. Роль інвестицій у розвитку регіонального підприємництва / Економіка: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Випуск 162. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2020. – С.3.

50. Круглянко А. Стратегічні пріоритети розвитку регіонального підприємництва / Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці: Ант Лтд, 2021. – Вип.ІІ. – С.194.

51. Круглянко А. Стратегія регіонального підприємництва як фактор розвитку товарних ринків / Економічна теорія: сучасні проблеми розвитку сфери товарного обігу: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Тези доповідей (24-25 жовтня 2020 року, Київ) / Відп. ред. В.Д.Лагутін: У 2ч. – К.: КНТЕУ, 2020. – С.188.

52. Круглянко А. Стратегія розвитку як фактор підвищення ефективності функціонування підприємства / Дослідження соціально-економічних проблем перехідного періоду: Наук. вісн. Вип. І – Чернівці: Ант Лтд, 2019. – С.114.

53. Круглянко А. Формування стратегічних напрямків соціально-економічного розвитку регіону / Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ: Зб. наук. пр. за матеріалами XII міжнар. наук.-практ. конф. (12-13 квітня 2019 року, Чернівці). Вип. ІІ. – Чернівці: Золоті литаври, 2019. – С.95.

54. Курс підприємництва: Учебник / Под ред. В.Я.Горфинкеля, В.А.Швандера. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2015. – 439с.

55. Кучеров А.В. Важливі напрямки поліпшення використання потенціалу малого підприємництва // Регіональна економіка. – 2018. – №1. – С.143.
56. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2017. – 282с.
57. Лукін С.О. Економічний потенціал регіону: суть, складові і місце у процесі реформування економіки. Збірник наукових праць. Випуск V. – Луцьк: Надстир'я, 2017. – С.40.
58. Ляпіна К.М., Ляпін Д.В., Береславський С.М. Національна програма розвитку малого підприємництва. Очікування, проблеми, перспективи. Аналітичний документ // http://www.ics.org.ua/documents/polycy_paper_sme_01/ppe.htm.
59. Мазур А. Методологічні аспекти становлення та розвитку регіональної економіки // Економіка України. – 2018. – №5. – С.32.
60. Мазур А. Цілі регіонального управління в перехідний період // Регіональна економіка. – 2018. – №1. – С.168.
61. Малий бізнес України. Підприємці здатні відродити країну / Під ред. Д.Ляпіна. – К.: Асоціація сприяння розвитку приватного підприємництва в Україні “Єднання”, 2015.
62. Малий бізнес: стан і тенденції. Розвиток малого бізнесу в Україні: статистична панорама, фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка // Підприємництво в Україні. – 2019. – №6-7. – С.2.
63. Мале підприємництво України: процес розвитку. – К., 2019.
64. Мельник А.Я. Кластери – явище XXI століття // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л.Українки. – 2020. – №1. – с.22.
65. Медведчук С.В. Фінансово-господарські відносини “держава-підприємництво” (етапи становлення і перспективи розвитку). – Львів: ІРД НАНУ, 2018. – 372с.

66. Мельник С.А. Управління регіональною економікою: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2018. – 124с.
67. Мескон М.Х., Хедоурі Ф., Альберт М. Основи менеджменту/Пер. з англ. - М.: «Справа ЛТД», 2012. - 702с.
68. Мікловда В.П. Ринкова трансформація економіки регіону (на матеріалах Закарпатської області). – Ужгород: Карпати, 2018. – 188с.
69. Мокій А. Регіональні аспекти формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні // Регіональна економіка. – 2017. – №2. – С.50.
70. Нельга Т. Українське підприємництво: історичні передумови і соціокультурні детермінанти // Філософська і соціологічна думка. – 2012. – №7-8. – С.81.
71. Звіт про стан сектору малих та середніх підприємств у Польщі. – Варшава: Польський фонд стимулювання та розвитку малих та середніх підприємств, Польський фонд ринкової трансформації “Ноу-хау”, 2018.
72. Павлов В.І., Кравчук Л.Л. Підприємництво у структурній перебудові економіки регіону. Збірник наукових праць. Випуск V, №2. – Луцьк: Насдтир’я, 2017. – С.61.
73. Парсяк В. Актуальні аспекти інтеграції у сфері малого підприємництва // Економіст. – 2020. – №1. – С.33.
74. Парсяк В.М. Розвиток планових важелів управління малим підприємництвом // Економіка АПК. – 2019. – №2. – С.101.
75. Парсяк В., Журавльова М. Проблеми малого бізнесу // Економіка України. – 2018. – №4. – С.83.
76. Петрович Й., Ситник Й. Розмежування повноважень органами влади у сфері регулювання малого підприємництва в Україні // Регіональна економіка. – 2019. – №3. – С.90.
77. Петрук Т. Державне регулювання підприємницької діяльності як фактор формування соціально орієнтованої економіки // Регіональна економіка. – 2018. – №3. – С.67.

78. Поповкін В. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наукова думка, 2011.
79. Порубко Я., Голуб А. Про систему важелів державної підтримки підприємництва в інтересах розвитку території / Соціально-економічні дослідження в перехідний період: щорічник наукових праць. Випуск X. – Львів: НАНУ. ІРД, 2017. – С.27.
80. Послання Президента України до Верховної Ради // Економіст. - №6. – 2020. – с.36.
81. Рибак В.В., Школа І.М., Романюк М.П., Цветков В.Д. Україна – дорога в майбутнє (Програма Кабінету Міністрів України у дії). Навчальний посібник. – Чернівці: Зелена Буковина, 2021. – 312 с.
82. Реверчук С.К. Малий бізнес: методологія, теорія і практика. – К.: ВМН, 2014. – 192с.
83. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України. ІРД. Редкол.: відповідальний редактор академік НАНУ М.І.Долішній. – Львів, 2019. – 700с.
84. Результати експертного опитування керівників малих приватних підприємств у Дніпропетровську, Львові та Вінниці // Україна: аспекти праці. – 2016. – №2. – С.51.
85. Рязов Н.Н. Общая теория статистики: Учебник для студ. экон. спец. вузов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 343с.
86. Савченко В.Ф. Регулювання соціально-економічного розвитку регіону / Вісник Чернігівського технічного університету. Серія “Економіка”. – 2017. – №8. – С.86.
87. Сарахман О. Про ефективність підприємницької діяльності в регіоні // Регіональна економіка. – 2019. – №1. – С.177.
88. Сей Ж.-Б. Трактат політичної економії. - М., 1896.
89. Селиванов В. Підприємництво в Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку // Право України. – 2013. – №7-8. – С.16.
90. Сизоненко В. Підприємництво: Підручник. – К.: Вікар, 2017. – 438с.

91. Симоненко В.К. Регіони України: проблеми розвитку. – К.: Наукова думка, 2015. – 263с.
92. Смовженко Т.С. Державна політика сприяння розвитку підприємництва. – Львів: НАНУ. ІРД. – 2019. – 461с.
93. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні аспекти розвитку підприємництва. Випуск VII. – Львів: НАНУ. ІРД, 2016. – 400с.
94. Соціально-економічні проблеми управління розвитком регіону в умовах трансформації економіки: Збірник наукових праць. – Львів: НАНУ. ІРД, 2012.
95. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2017 рік. – Чернівці: Чернівецьке управління статистики, 2018.
96. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2018 рік. – Чернівці: Чернівецьке управління статистики, 2019.
97. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2019 рік. – Чернівці: Чернівецьке управління статистики, 2020.
98. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Держкомстат України. – К.: Техніка, 2017.
99. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Держкомстат України. – К.: Техніка, 2018.
100. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Держкомстат України. – К.: Техніка, 2019.
101. Статистичний щорічник України за 2019 рік. Держкомстат України. – К.: Техніка, 2020.
102. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2018. – 223с.